

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK SOCIOLOGIJA

**SOCIOLOGIJA TURIZMA I ODNOS PREMA
MATERIJALNOJ KULTURI GRADA SARAJEVA
-Magistarski rad-**

Kandidatkinja:
Mia Vrček
Broj indeksa: 346/II-SOC

Mentor:
Doc. dr. Sarina Bakić

Sarajevo, April 2019.

Sadržaj

1. Uvod	5
2. Metodološki okvir rada	8
2.1 Problem istraživanja	8
2.2 Predmet istraživanja	8
2.3 Teorijska osnova istraživanja	8
3. Ciljevi istraživanja	9
3.1 Naučni (znanstveni) ciljevi istraživanja	9
3.2 Društveni (pragmatični) ciljevi istraživanja	9
4. Sistem hipoteza	10
4.1 Generalna hipoteza	10
4.2 Razrađujuće hipoteze	10
5. Metode istraživanja	10
5.1 Metoda istraživanja	10
5.2 Tehnika istraživanja	10
5.3 Uzorak istraživanja	10
5.4 Ciljna grupa	11
5.5 Područje istraživanja	11
6. Vremenski plan istraživanja	11
<i>I Poglavlje</i>	<i>12</i>
1. Sociologija turizma i materijalna kultura grada Sarajeva	12
1.1 Sociologija turizma	12
1.2 Historija materijalne kulture grada Sarajeva	15
1.3 Osmanski period	15
1.4 Austrougarski period 1878-1918	17
1.5 Arhitektura grada Sarajeva	19
1.6 Znamenitosti grada Sarajeva	21
1.7 Sarajevski mostovi	25
<i>II Poglavlje</i>	<i>27</i>
2. Odnos prema materijalnoj kulturi	27
2.1 Turistička zajednica Kantona Sarajevo	27
2.2 Anketa	31
2.3 Analiza ankete	39
2.4 Intervju	40
2.5 Analiza intervjua	45
2.6 Ponuda turističke agencije "Spirit"	46
2.7 Odnos vlasti prema potencijalima materijalne kulture	48
2.8 Statistika	51
<i>III poglavlje</i>	<i>52</i>
1. Adekvatno iskorištavanje potencijala materijalne kulture u svrhu unapređenja turističke ponude	52
3.1 Marketing u turizmu	52
3.2 Imidž grada Sarajeva	53
Zaključak	54

Prilozi.....	56
Bibliografija.....	60
Biografija	62
IZJAVA O PLAGIJARIZMU.....	63

1. Uvod

Razlog zbog kojeg smo odabrali ovu temu jeste da pokušamo prikazati na kojem nivou se nalaze turistički potencijali u gradu Sarajevu, obzirom da je turizam od velikog značaja za grad pa i cijelu državu. Tema je aktuelna i smatramo da ima mnogo prostora za istraživanje iste.

Sarajevo je glavni grad Bosne i Hercegovine, grad sa višestoljetnom historijom, multietični, multikulturalni i multireligijski grad. Grad koji ima velikog turističkog potencijala i koji kroz svoju materijalnu kulturu koju posjeduje može da se svrsta kao jedan od najunikatnijih gradova na svijetu.

Ovim radom želimo pokazati koji su to turistički materijalni potencijali grada Sarajeva, koliko su iskorišteni i da li ima prostora za unapređenje ovog sektora. Stoga, problemsko pitanje koje se postavlja za ovaj magistarski rad glasi: Da li je materijalna kultura turistički potencijal grada Sarajeva koji je adekvatno iskorišten?

Ovo istraživanje se zasniva na utvrđivanju postojanja i iskorištavanja svih materijalnih elemenata kulture u gradu Sarajevu. Želimo predstaviti postojanje različitih kultura, uzimajući u obzir da je kroz historiju, grad Sarajevo mjesto gdje možemo naći ostavštine različitih kulturnih epoha.

Obzirom na ratna dešavanja, kroz koje je prošao grad Sarajevo¹, društvo se više baziralo na ostvarenje osnovnih uvjeta za život, dok su ostali potencijali, a po najmanje potencijali materijalne kulture sporo razvijali i iskorištavali. Materijalna kultura u svrhu turizma može doprinijeti ekonomskom razvoju, a samim tim dolazi do povećanja kvaliteta života društva. Mnoge zemlje su upravo ulaganjem u promociju materijalne kulture i prpratnog kulturnog sadržaja doživjeli svoj ekonomski procvat i postale destinacije koje svi žele posjetiti².

Sarajevo je sredina koja posjeduje spoj različitih kultura, gdje se otvara prostor za privlačenje mnogobrojnih turista, jer ta kulturološka raznolikost je nešto što Sarajevo izdvaja od mnogih evropskih, a i svjetskih metropola.

¹Opsada Sarajeva je počela kada je Međunarodni aerodrom Sarajevo zauzela Jugoslovenska narodna armija u noći na 5. april 1992. godine. Najduža opsada jednog grada u historiji modernog ratovanja trajala je 1460 dana što je tri puta duže od opsade Staljingrada. Opsada Sarajeva je završena 29. februara 1996. godine ubrzo nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma.

²Kao jedan od primjera može poslužiti glavni grad Hrvatske, Zagreb koji već nekoliko godina zaredom organizuje Advent, događaj pred Božićne praznike. Samim tim grad Zagreb je već tri godine unazad proglašen najboljom destinacijom kada govorimo o organizaciji i ponudi samog Adventa.

Kroz ovaj rad želimo pokazati javnosti da li su svi kapaciteti materijalne kulture potpuno iskorišteni za turistički potencijal i koliko je društvo svjesno materijalne kulture. Na osnovu ovog istraživanja cilj nam je pokazati na koji način društvo može postati svjesno vrijednosti materijalne kulture i koji su to načini same promocije.

Kroz rast turističkog potencijala grada Sarajeva korist je višestruka, kako ekonomska tako i društvena.

Potrebna je promocija i ukazivanje na postojanost različitost višestoljetne kulturološke historije, koju materijalna kultura nudi u gradu Sarajevu.

Sarajevo je kroz svoju historiju bilo pogođeno različitim utjecajima iz razloga što su različite nacije tokom zauzimanja teritorije donosili svoje kulture i običaje. Pa tako danas imamo spoj orijentalnog turskog arhitekturnog stila kao i nešto novijeg austrougarskog. Pored već spomenutih segmenta materijalne kulture na svome teritoriju, grad Sarajevo posjeduje i različite oblike duhovne kulture, jer samo u nekoliko desetina metara možemo pronaći spojeve više religija koje sačinjavaju različite segmente materijalne i duhovne kulture. To jeste na tom lokalitetu se nalaze: džamija, katolička crkva, pravoslavna crkva i jevrejska sinagoga.

Kao oblik materijalne kulture možemo nabrojati nekoliko objekata u Sarajevu počevši od Rimskog mosta na Ilidži, Sebilja na Baščaršiji, gradske Vijećnice do Tunela spasa. Svi ovi građevinski objekti su imali veliko značenje za svoje epohe u kojima su nastali. Također za sam nastanak određenih objekata u gradu Sarajevu veliku zaslugu nosi arhitekta Josip Vancaš³ koji je projektovao niz veoma bitnih građevinskih objekata kao što su: Katedrala Srca Isusova, Palača Zemaljske vlade u Sarajevu i ostali.

³Josip Vancaš je rođen 22. marta 1859. godine u Sopronu. Za vrijeme djelatnosti u Bosni 1883.-1921., Vancaš je jedan od najpoznatijih arhitekata u Bosni i Hercegovini, sagradio je 102 stambene kuće, 70 crkava, 12 škola, 10 banaka, 10 palača, 10 vladinih i općinskih zgrada, 6 hotela i kafana. Prvo Vancaševo, djelo u Sarajevu koje treba spomenuti je Katedrala Srca Isusova (1884-89), rađena u kombinaciji elemenata gotike i romantie.

Sa dolaskom kapitalizma i bržeg načina življenja ljudi polako prestaju da gledaju na materijalne i kulturne vrijednosti, tako imamo primjer zatvaranja Sarajevskog Muzeja, obnovu Vijećnice koja je tek nedavno obnovljena a bila je prva spaljena tokom rata.

U ovom radu koristili smo nekoliko različitih metoda istraživanja kao što su: analiza sadržaja, anketa i intervju gdje smo htjeli da prikupimo određene odgovore i pokazatelje kako bi naše istraživanje bilo što preciznije i relevantnije, a samim tim kako bi dobili određene smjernice za sami rad i postavljena pitanja koja smo u početku postavili.

2. Metodološki okvir rada

2.1 Problem istraživanja

Obzirom na turistički potencijal grada Sarajeva, potrebno je utvrditi osnovne razloge koji su doveli do toga da se veoma sporo svi turistički kapaciteti iskoriste na adekvatan način. Postavljamo pitanje da li je to zbog loše infrastrukture, loše promocije kao i neadekvatne povezanosti sa ostatkom svijeta. Ovim radom želimo pokazati koji su to turistički materijalni potencijali grada Sarajeva, koliko su iskorišteni i da li ima prostora za unapređenje. Stoga, problemsko pitanje koje se postavlja za ovaj magistarski rad glasi: Da li je materijalna kultura turistički potencijal grada Sarajeva koji je adekvatno iskorišten?

2.2 Predmet istraživanja

Oblasti koje obuhvataju predmet našeg istraživanja, jesu, sociologija i sociologija kulture. U ovom istraživanju sociologija se bavi društvenim problemom, tj. spoznajom društva o vrijednostima materijalne kulture, grada Sarajeva, dok sociologija kulture se bavi procesima, promjenama i tvorevinama koje su nastale kao posljedica materijalne intervencije ljudskog društva. Ovo istraživanje se zasniva na utvrđivanju postojanja i iskorištavanja svih materijalnih elemenata kulture u gradu Sarajevu. Želimo predstaviti postojanje različitih kultura, uzimajući u obzir da je kroz historiju, grad Sarajevo mjesto gdje možemo naći ostavštine različitih kulturnih i istorijskih epoha.

2.3 Teorijska osnova istraživanja

Sociološka teorija kojom ćemo se služiti u ovom istraživačkom radu, jeste savremena sociološka teorija, funkcionalizam. Od materijalne kulture zavisi turizam, da li je dovoljno iskorištena materijalna kultura kao blago grada Sarajeva, da bi privukla turiste i njihovo interesovanje.

Teorijska osnova istraživanja usmjerena je na definiranje pojmova i razrađivanje poglavlja rada. Podaci koji će biti dobiveni različitim tehnikama pri izradi ovog rada, tj. kombinacija metoda teorijskog i empirijskog dijela, pomoći će pri dobivanju pouzdanih i kvalitetnih

informacija o ovom području istraživanja, tj. sociologiji turizma i odnosu prema materijalnoj kulturi grada Sarajeva.

3. Ciljevi istraživanja

3.1 Naučni (znanstveni) ciljevi istraživanja

Znanstveno opisivanje ili deskripcija, ima za cilj da utvrdi u kolikom obimu je iskorištena materijalna kultura u svrhu turističkog potencijala grada Sarajeva.

Znanstvena klasifikacija predstavlja analizu uzorka koja će nam dati uvid i iskoristivost postojeće materijalne kulture u svrhu turizma.

Znanstveno objašnjenje ili eksplanacija, bazira se na pružanju adekvatnih odgovora našeg predmeta istraživanja, tj. iskoristivosti materijalne kulture kao turističkog potencijala, uz korištenje adekvatne literature, analize sadržaja, ankete i intervjua.

Znanstveno predviđanje ili prognoza, zasniva se ne samo na definiranju trenutnog stanja problema, već mogućnosti unapređenja i poboljšanja eksploatacije materijalne kulture za turizam.

3.2 Društveni (pragmatični) ciljevi istraživanja

Na osnovu ovog istraživanja, cilj nam je pokazati na koji način društvo može postati svjesno vrijednosti materijalne kulture i koji su to načini same promocije. Kroz rast turističkog potencijala grada Sarajeva, korist je višestruka, kako ekonomska tako i društvena. Korisnici rezultata ovog istraživanja mogu biti svi nivoi društva, kao i turisti koji posjećuju grad Sarajevo. Način na koji se koristi ovisit će o dobivenim rezultatima, ako se ustanovi da materijalna kultura kao turistički potencijal nije dovoljno iskorištena, radit će se na snažnijoj promociji materijalne kulture i prpratnog kulturnog sadržaja.

4. Sistem hipoteza

4.1 Generalna hipoteza

Materijalna kultura nije dovoljno iskorištena, ali je jedan od glavnih turističkih potencijala grada Sarajeva.

4.2 Razrađujuće hipoteze

- a) Društvo nije svjesno značaja i mogućnosti koje materijalna kultura u gradu Sarajevu pruža.
- b) Nedostaje razumijevanje vlasti za materijalnu kulturu kao turistički potencijal grada Sarajeva.
- c) Nedostaje adekvatna podrška svih nivoa vlasti za materijalnu kulturu kao turistički potencijal grada Sarajeva.

5. Metode istraživanja

5.1 Metoda istraživanja

Analiza sadržaja

5.2 Tehnika istraživanja

Anketa i intervju

5.3 Uzorak istraživanja

- 100 građana grada Sarajeva
- 1 turistički djelatnik
- Turistička zajednica grada Sarajeva

5.4 Ciljna grupa

- Građani grada Sarajeva
- Turistički djelatnici

5.5 Područje istraživanja

Grad Sarajevo, Bosna i Hercegovina

6. Vremenski plan istraživanja

6 mjeseci, 2018.-2019. godine.

I Poglavlje

1. Sociologija turizma i materijalna kultura grada Sarajeva

1.1 Sociologija turizma

„Sociologija je općenito po definiciji društvena znanost koja proučava društvena ponašanja u sklopu koje se rađa sociologija turizma da bi se prevladale poteškoće koje su nastale u tumačenju onih društvenih ponašanja koja nisu mogla biti sasvim objašnjena posredstvom tradicionalne ekonomske analize.“ (Šuran, 2016:39)

Psihologija i sociologija imaju mnogo dodirnih tačaka u proučavanju turističkog fenomena. Uz primjenu zajedničkih metoda, ali različitih znanstvenih perspektiva ove dvije discipline omogućuju da se fenomen turizma bolje shvati. Psihologija se bavi proučavanjem ponašanja turista. U sklopu toga provodi analize potreba i razinu zadovoljstva samih turista. Svaki turista se susreće sa nizom nepredvidivih i neizvjesnih situacija, uslijed čega je veoma važna reakcija na donošenje određenih odgovarajućih odluka unutra društvenog konteksta. Psihološki čimbenici su od velike važnosti unutar opširnijeg društvenog konteksta, samim tim psihologiju približava sa sociologijom.

Prema najaktuelnijim ekonomskim parametrima turizam spada među tri najprofitabilnije djelatnosti u svijetu. Najvažniji aspekt turizma jeste taj što doprinosi ekonomskom razvoju cijele države, ubrzavajući njene prirodne tokove rasta. Pored razvoja većih gradova i njihove promocije, turizam ima veliku ulogu u razvoju i manje razvijenih dijelova države. Turizam pored promotivnih i ekonomskih funkcija, ima svoju ulogu i u političkoj, društvenoj, rekreativnoj i zabavnoj sferi. Također turizam razbija određene stereotipe kao i negativnu sliku o određenim društvima, gradovima, državama i njihovim stanovnicima. Mnoge države svoj turistički potencijal koriste kako bi se izdvojile kao poželjna turistička odredišta i statusni simboli.⁴

⁴Buljubašić, Belma, 2010/2011, Uloga i značaj marketinga u turizmu, FPN, Sarajevo, str. 285.

U nastavku ćemo predstaviti neke od definicija turizma, turiste, odnosno osobe (putnika) koji van mjesta svog stalnog boravka provede najmanje 24 sata, ali ne duže od godinu dana.

„U kulturi moderne i postmoderne turizam je uvijek imao distinktivna obilježja. Riječ je o aktivnosti koja ljudima omogućava da putuju i dive se mjestima vrlo udaljenim od mjesta na kojima sami žive i rade. Turizam uključuje privremeni boravak daleko od doma i mjesta rada, s ciljem povratka kući nakon kraćeg vremena.“ (Haralambos i Holborn, 2002:768).

Turizam je poseban oblik ekonomske aktivnosti koji se po svojim osobitostima razlikuje od klasičnog ekonomskog stajališta rada i kupovine. Turizam predstavlja odlaske na određene destinacije najčešće zbog promjene sredine koja je nastala zbog uticaja određenih promotivnih aktivnosti, određenog mjesta koja je u nama pobudila emocije i želju da i sami budemo prisutni. Postoje različiti motivi odlaska, npr. kupovina robe i usluga, posjete određenim arhitektonskim dostignućima, zbog klime, hrane i različitih aktivnosti i sadržaja koja nisu moguća u mjestu življenja.

Turizam (engl. tourism), predstavlja ukupnost odnosa i pojava koji proizlaze iz putovanja i boravka posjetitelja nekog mjesta, ako je takvo putovanje poduzeto radi odmora i uživanja te se njime ne zasniva stalno prebivalište i ne poduzima se neka gospodarska djelatnost; gospodarska djelatnost koja obuhvaća turistička kretanja i sve odnose koji proizlaze iz takvih kretanja.⁵

Svjetska turistička organizacija je predložila definiciju turizma koja glasi: „Turizam je skup odnosa koje proizilaze i privremenog kretanja ljudi. Turisti su putnici koji za ograničeno vrijeme borave, ali više od dvadeset i četiri sata, u jednom ili više mjesta, različitih od njihove uobičajene sredine.“ (Šuran, 2016:17).

⁵www.enciklopedija.hr

U Rimu na konferenciji o putovanjima i međunarodnom turizmu UN koja je održana 1963. godine su po prvi put definirani turisti kao: „privremeni posjetitelji koji borave najmanje 24 sata u zemlji koju posjećuju, kada se svrha putovanja može svrstati pod jednom od ovih stavki: zadovoljstvo (rekreacija, odmor, zdravlje, istraživanje, religija, sport), posao, obiteljski odnosi, misije, konferencije.“ (Šuran, 2016:23).

Kada govorimo o turizmu, turist kao pojam u isto vrijeme predstavlja i stranca, tj. osobu koja se razlikuje po svojim osobenostima u odnosu na domaćina, na određenu destinaciju dolazi na određeno vrijeme tj. privremeno. Razlike mogu biti kulturološke, jezičke, običajne i druge.

”Kultura je skup svih materijalnih i duhovnih vrijednosti (procesa, promena i tvorevina) koje su nastale kao posledica materijalne i duhovne intervencije čoveka u prirodi, društvu i mišljenju. Osnovni smisao kulture sastoji se u tome da se olakša održanje, produženje i napredak ljudskog društva. Kultura je, prema tome, najviši izraz čovekovog stvaralaštva koji je uvek manje ili više istorijski i okolnostima uslovljen.” (Sociološki leksikon, 1982:307)

”Kultura-pojam se razumijeva u savremenom smislu kao sistem simbola koje ljudi stvaraju i koriste da bi usmjerili ponašanje, interakcije i obrasce društvene organizacije.” (Lavić, 2014:398).

”Pojam kulture jedan je od onih pojava koji se u sociologiji najviše koriste. Kada sociolozi govore o kulturi, oni su zainteresovani za one aspekte ljudskog društva koji su naučeni, a ne nasleđeni. Ove elemente kulture dele članovi društva i oni im omogućavaju međusobnu saradnju i komunikaciju. Oni obrazuju zajednički kontekst u kojem članovi jednog društva žive svoj život. Kultura jednog društva obuhvata kako nematerijalne aspekte-verovanja, ideje i vrednosti koji čini sadržaj jedne kulture-tako i materijalne aspekte-objekte, simbole ili tehnologiju kroz koje se sadržaj kulture izražava.” (Gidens, 2003:24)

Materijalna kultura podrazumijeva sve materijalne proizvode koje je čovjek stvorio svojom rukom, odnosi se na fizičke objekte, resurse i prostor koji ljudi koriste da definišu svoju kulturu. Ovo uključuje domove, naselja, gradove, škole, crkve, sinagoge, hramove, džamije... Svi ovi fizički aspekti kulture omogućavaju da se definišu ponašanja i percepcije samih njenih članova.⁶

⁶Kukić, Slavo 2004, Sociologija teorije društvene strukture, Sarajevo Publishing, Sarajevo, str 288.

Materijalna kultura se, opet, različito shvata. Neki pod njom razumiju samo skup svih materijalnih tvorevina ljudi u društvu, dok drugi u ovaj pojam uključuju izvjesne duhovne tvorevine, prije svega one, koje su u neposrednoj vezi sa materijalnom proizvodnjom.

Poznato je, naime, da je uslov materijalne proizvodnje određen stepen razvoja duha, svijesti, tj. određene duhovne tvorevine. One duhovne tvorevine koje neposredno služe materijalnoj proizvodnji smatraju se i same dijelom materijalne kulture. Ponekad se materijalna kultura, naročito u širem smislu, naziva drugim terminom-civilizacijom.

1.2 Historija materijalne kulture grada Sarajeva

Sarajevo je glavni grad Bosne i Hercegovine, smješten na prostoru Sarajevskog polja, okruženo planinama Bjelašnicom i Igmanom na jugozapadu, Trebevićem na jugoistoku, te srednjim planinama i međudolinskim rtovima na sjeveru i sjeverozapadu.

Dvije različite vremenske epohe imale su uticaj na današnji arhitekturni izgled Sarajeva, tj. uticaj osmanske i austrougarske vladavine. Golim okom je moguće primjetiti različitost u gradnji, čaršija i stambeni rejon na padinskim dijelovima grada Sarajeva pripadaju osmanlijskoj gradnji, dok austrougarska gradnja se nastavlja uz čaršiju i uske kotline rijeke Miljacke.

1.3 Osmanski period

Isa-beg Ishaković postavlja prvobitne temelje ka urbanizaciji grada, spajajući dvije obale, Bistrik i Kovače, mostom kasnije nazvan Careva ćuprija.

Na lijevoj strani Miljacke sagradio je i prvu džamiju na čijem je mjestu kasnije izgrađena poznata Careva džamija (1566)⁷. Također gradi se i prvi hamam, objekte vojno administrativnog sjedišta, te izvjestan broj trgovina koje će kasnije činiti sastavni i veoma bitan dio sarajevske čaršije.

⁷ Bibanović, Zoran E. 2015, Kulturno i prirodno naslijeđe Sarajeva, Marketinško informativni biro d.o.o.- MiB, Sarajevo, str. 96.

Čaršija etimološki (perzijski čar-su) znači četiri toka ili četiri strane (raskršće) što ona i jeste.⁸ Turski "baš" u složenicama označava najstariji, najglavniji, pa bi složenica Baščaršija, u smislu dijela grada, označavala glavni trg ili glavno pazarište.⁹

Isa-begova vakufnama je prvi pisani dokument o građevinskim objektima u osmanskom periodu. Sama institucija vakufa stvorila je uvjete da se sačuva sve ono što danas smatramo kulturnom i nepokretnom baštinom. Izdavanjem Ahdname izričito se zabranjuje rušenje bogomolja i nekropola.

Važno je spomenuti Skender-pašu Mihajlović koji planski oživljava tzv. Staru varoš na ušću Koševskog potoka. Sagradio je most koji narod po njemu naziva Skenderija. Pored mosta sagradio je i niz ostalih građevinskih objekata kao što su tekija, musafirhana, imaret, trgovine kao i mlinove na Koševskom potoku.

Gradnja Gazi Husrev-begove džamije 1530-31. godina¹⁰, najznačajnije islamske građevine na ovim prostorima. Ovu džamiju je podigao Gazi Husrev-beg. Ono što je značajno jeste da je kasnije Begova džamija, prva džamija u cijelom islamskom svijetu, prva džamija koja je dobila električnu rasvjetu. Također Gazi Husrev-beg kao veliki graditelj gradi vodovod, te razvodi vodu u 40 javnih česama. Grad Sarajevo veoma brzo nakon njegove smrti izrasta u grad sa preko 50.000 hiljada stanovnika koji je ujedno u to vrijeme najveći grad evropskog dijela Osmanlijskog carstva.

Ferhad-beg gradi Ferhadija džamiju, dok njegov brat Ivan radi sliku Bogorodica sa Kristom koja se čuva u Muzeju Stare pravoslavne crkve.

Sefardski Jevreji nakon izгона iz Španije masovno dolaze na Balkan (oko 1550. godine), a potom u Bosnu i Hercegovinu. Najveća koncentracija Sefardskih Jevreja je bila u Sarajevu, gdje je sagrađeno više sinagoga i sjedišta rabina. Samim tim sagrađen je Veliki hram, najstarija sinagoga u Bosni i Hercegovini danas poznat kao Muzej Jevreja.

Ono što je još vrijedno spomena za materijalnu kulturu u osmanskom periodu jeste gradnja trgovačko-zanatske čaršije Baščaršije. Čaršija se širila od današnje Vijećnice pa do današnjeg Trga Oslobođenja – Alija Izetbegović.

⁸ Bibanović, Zoran E. 2015, Kulturno i prirodno naslijeđe Sarajeva, Marketinško informativni biro d.o.o.- MiB, Sarajevo, str. 96.

⁹Isto, str. 97.

¹⁰Isto, str. 98.

U njoj se odvijalo preko 80 različitih zanatskih usluga. Mnogobrojne ulice su nosile imena po određenim zanatima koji su se odvijali unutar njih, npr. (zlatarska, kujundžiluk, kazandžiluk...). Možemo još spomenuti neke od hanova kao što su Kolobara, Tašli-han, Morić-han, još uvijek su sačuvani i dva Bezistana (Gazi Husrev-begov i Brusa bezistan), daire, kamena skladišta, Sahat-kula, koja vrijeme mjeri od izlaska i zalaska sunca zbog svakodnevne razlike vremena. Uz samu Sahat-kulu je osnovana institucija sa osnovnim astronomskim instrumentima sa astronomom.

Obzirom da sat na sarajevskoj Sahat-kuli pokazuje vrijeme po lunarnom kalendaru i po tome je vjerovatno jedinstven u svijetu. Tek u novije vrijeme izgrađeni su lunarni satovi u drugim dijelovima svijeta kao što su Meka, London i drugi. Za vrijeme Osmanske uprave izgrađena je i prva pošta, prva vakufska bolnica u Sarajevu, Saborna pravoslavna crkva.

1.4 Austrougarski period 1878-1918

Sarajevo je jedan od rijetkih gradova u kojem se na udaljenosti od stotinjak metara nalaze, džamije, crkve i sinagoge, koje datiraju još od XVI stoljeća. Urbana struktura grada iz Osmanskog perioda se zasnivala na stambenim grupacijama-mahalama, koje su bile prostorno i funkcionalno povezane organiziranim poslovnim zanatima. U tom periodu i teritorijalna podjela grada Sarajeva se zasnivala na tzv. mahalama.

Dolaskom Austrougarske vlasti ovakva teritorijalna podjela se ukida. Uvodi se nova podjela na kotare-stambene jedinice, kojih je bilo sedam. Okupacijom Sarajeva od strane Austrougarske dolazi do velikih promjena, dolazi do korjenitih promjena u tipičnom zatečenom feudalnom društvu. Uvođenjem kapitalističkog odnosa, susret dvije civilizacije jasno naglašava kontrast.

Austro-ugari nisu znatno mijenjali ono što su zatekli, stambena zona-mahala u suštini je ostala ista, pojedini elementi su se ispravljali, ali bez nanošenja općih karakteristika cjeline.

Najveća vrijednost historijske jezgre grada Sarajeva jeste u bogatstvu njene različitosti.

Željezničkom vezom Sarajevo je bilo povezano sa Bečom i Budimpeštom. U periodu Austrougarske vladavine počinje da djeluje prvi hotel evropskog tipa, hotel Evropa, osnovano je i Muzejsko društvo.

Početak gradnje Katedrale Srce Isusovo 1884. godine.¹¹

Osnivanjem Bosanskohercegovačkog turističkog kluba dolazi i do prvih turističkih putovanja kroz Bosnu i Hercegovinu.

Prema najmodernijim bečkim standardima otvorena je i Zemaljska bolnica u Sarajevu. Među prvim gradovima Evrope, Sarajevo dobiva električni tramvaj i električnu rasvjetu u centru grada.

Izgradnja Gradske tržnice (Markale) se također desile za vrijeme Austrougarske uprave. Otvara se Društveni dom (današnja zgrada Narodnog pozorišta), Evangalistička crkva u Sarajevu (danas Akademija likovnih umjetnosti). Sarajevskim atentatom je okončana Austrougarska gradnja.

U periodu Kraljevine Jugoslavije se mijenjaju imena sarajevskih ulica, a u gradu je bilo izgrađeno nekoliko objekata. Osniva se Narodno pozorište (zgrada Društvenog doma).

”Obnavljaju se stari muzeji i grade novi (Muzej historije, Muzej Sarajeva, Državni arhiv i Arhiv grada Sarajeva, Umjetnička galerija Bosne i Hercegovine, formira se Opera, i Balet sa orkestrima, pokreće se Radio Sarajevo, a potom se gradi današnja zgrada RTV Doma, osniva se Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine... grade se stambeni ansambli, parkovi, groblja, ”Skenderija”, fakulteti, porodilište, bolnice, dvorana ZETRA, Spomen park Vrace, revitalizacija Baščaršije...” (Bibanović, 2015:103-104)

Zimske olimpijske igre četrnaeste po redu održane 1984. godine na planinama koje okružuju Sarajevo (Bjelašnica, Igman, Trebević, Jahorina), sportskim centrima (Skenderija i Zetra), i za kojih su ostale izgrađene saobraćajnice, hotelski kompleksi na planina i mnogobrojni drugi sportski sadržaji i građevinski objekti koji su značajni za ovaj grad. Sarajevo je u to vrijeme je bilo 'centar svijeta' i medijskih interesovanja. Može se reći da su Olimpijske igre jedne od najznačajnijih događaja koji su se dogodili u Sarajevu i samim tim upravo su te igre otvorile vrata Sarajevu kao poželjnoj turističkoj destinaciji.

U ovom gradu imena naselja su se mijenjala kroz protekli milenij.

¹¹ Bibanović, Zoran E. 2015, Kulturno i prirodno naslijeđe Sarajeva, Marketinško informativni biro d.o.o.- MiB, Sarajevo, str. 101.

”Naziv Saray-ovasi (Saraj-polje) javlja se prvi put 1455. godine, i to kao oznaka za župu po čemu se može zaključiti da je staro naselje propalo, a novo još nije bilo formirano. Godine 1485. spominje se ”Pazar trgovište” poznato pod imenom ”Saray”. Najstariji izvor u kojem je zapisano ime grada u obliku ”Sarajevo” jeste ćirilsko pismo bosanskog namjesnika Firuz-bega iz 1507. godine.” (Bibanović, 2015:105).

1.5 Arhitektura grada Sarajeva

Arhitektura-graditeljstvo predstavlja, umjetnost, organiziranja i konstruiranja prostora, pri čemu se uspostavlja međusobni prostorni odnos između unutrašnjosti i vanjštine građevine, odnos između bliže i dalje okolice, te odnosi u sustavu organizacije naselja. Širi pojam arhitektonskog djelovanja obuhvata urbanizam (gradogradnja), vrtnu umjetnost, unutarnje uređenje prostora i sve prostorne zahvate u čovjekovu okolišu.¹²

Orijentalno-islamska i Austrougarska arhitektura Sarajevo čine posebnom turističkom destinacijom, gdje u razmaku od samo nekoliko kilometara prolazite kroz različite stilove gradnje i vremena, a samim tim možete i osjetiti topao duh prošlosti satkan elementima tradicionalnog i modernog. Prolazeći od Baščaršije prema Skenderiji i Marijin dvoru dobijete osjećaj kao da prolazite kroz vremensku mašinu jer vas na kraju dočeka blještavilo svjetlosti novih i modernih građevina.

U brojnim djelima sarajevskih graditelja se osjeća romantizam koji je uočljiv u ranim djelima Hansa Neimeczeka. Akademizam, kao sinonim za prenošenje stila iz jedne umjetničke epohe u drugu, javlja se poslije austrougarske okupacije, uvodeći strogi red u arhitekturi ovog perioda. U neorenesansnom stilu izvode se upravni objekti u vrijeme austrougarske monarhije. U arhitekturi Josipa Vancaša od 1900-e pa dalje samo su sakralni objekti tretirani na historični način.¹³

Islamsko-orijentalni kulturni stil se jasno zasniva na odnosu čovjeka prema prirodi, religiji i društvenoj zajednici.

¹²<http://www.enciklopedija.hr>

¹³<https://sarajevo.ba>

Za vrijeme osmanske vladavine najviše pažnje se pridodavalo u gradnji džamija, mesdžidi, tekija, javnih kupatila, imareta, i td. Svi ovi objekti su manje-više bili u razmaku od nekoliko stotina metara centralne jezgre grada.

Vjerski objekti tj. džamije građeni su u mavarsko-vizantijskom stilu koji je zastupao skladan odnos vitkih vertikalna i prostornih svodova koji formiraju jedinstvenu potkupolnu cjelinu u kojoj se miješa projektantski elan originalne zamisli i rigoroznost građevinske konstrukcije.¹⁴ Unutrašnjost džamija odlikovalo se po islamskim standardima i propisima, tako da niti jedan objekat nije odstupao niti odudarao od zadatih načela, jedina džamija koja je odstupala od zadatih načela jeste najstarija sarajevska džamija koju je podigao Isa-beg Ishaković, Careva džamija.

Važno je da navedemo neke od materijala od kojih su građene džamije, a to su: kamen (klesan i lomljen), čerpić, lim, parmak, pritke, tahte, olovo, tubla i dr. Ono što je specifično za navedeni period jeste da su se unutar džamija i javnih objekata koji su imali vlastita dvorišta, gradile su se česme i šadrvani. Obzirom na bitnost vode u islamskom svijetu, česme su imale vrijednost. Njegovao se kult vode, koji je bio usko povezan sa vjerskim obredima. Pored džamija česme su se gradile i na ostalim gradskim javnim putevima.

Osim česama, građeni su i kameni mostovi, mlinovi, hamami, bunari i sve što je usko povezano sa vodom.

Stambeni objekti kao dio urbanog načina življenja u datom periodu bili su građeni na nivou mahala koje su dobijale imena po osnivačima džamija i bitnijih građevinskih objekata datog vremena. Stambene kuće kako u svojoj vanjštini tako i u unutrašnjosti bile su građene prema tadašnjim mogućnostima, materijalima i zahtjevima tog vremena.

Po graditeljskoj tradiciji kuće u mahali su najčešće bile spratne, slobodnostojeće, s razućenom gradnjom, okružene zelenilom, odvojene drvenom ogradom ili visokim zidom od ulice.

Broj stambenih četvrti-mahala u gradu pokazuje da je Sarajevo već u XVI stoljeću bilo na vrhu svog urbanog razvoja. Krajem XV vijeka grad je imao tri, a krajem XVI vijeka imao 91 mahal.¹⁵

¹⁴Čamo, Merima 2013, Urbana abeceda Bosne i Hercegovine, Vlastita naklada, Sarajevo, str 147.

¹⁵ Isto, str 148-149.

Sa dolaskom Austrougara, nova vlast odmah je željela da pokaže svu svoju moć sa novim načinom gradnje koji bi oslikavala građevinska i arhitektonska rješenja Beča i Pešte a da pri tome ne naruši arhitekturu orijentalne ostavštine.

Građene su najamne vile i zgrade, same zgrade su postajali statusni simboli življenja imućnih vlasnika. Bogato i izložbeno su se otvarale prema van, akcentat se stavljao na luksuznost enterijera. Građevinski materijali za izgradnju stambenih objekata Austrougarskog perioda su: kamen, opeka, drvo i željezo.

”Kada su u pitanju objekti od javnog značaja, za austrougarski period karakteristične su tri linije građenja: prvi građevinski stil reprezentira klasične elemente srednjoevropske arhitekture, drugi stil se manifestirao kroz nastojanje da se lokalnoj arhitekturi dodaju elementi orijentalnog (maurskog), dok je treći stil proizašao iz tendencije da se arhitektonski sadržaj bosanske kuće aplicira na veće stambene zgrade.” (Čamo, 2013:151).

Najznačajnije građevine koje su ostale iz perioda austrougarske vladavine su: Vijećnica, Marijin Dvor, kasarna (danas Univerzitetski kampus), Zemaljski muzej, zgrada Narodnog pozorišta, Glavne pošte, Pravni fakultet (pravosudna palata), Akademija likovne umjetnosti, Predsjedništvo, gradska tržnica, Katolička katedrala, Aškenaška sinagoga i td.

1.6 Znamenitosti grada Sarajeva

Građevine koje imaju turistički potencijal u gradu Sarajevu su:

Zemaljski muzej – Nacrtom arhitekta Karla Paržika 1908 godine počele je gradnja, za tri godine izgrađen je naš muzej koji je ponos glavnog grada Bosne i Hercegovine. Otvoren je 4.oktobra 1913. godine. Stil gradnje zgrade je izveden u talijanskoj renesansi. Dvorište ima oblik pravougaonika, sa dužim stranicama u položaju zapad istok. Oko ovog dvorišta je pet paviljona. Dva sjeverna paviljona spojena su ulaznom prostorijom. U paviljonu smještena je lijevo od ulaza prahistorijska i antropološka zbirka, a u desnom klasična i srednjovjekovna, dok je u istočnom etnografska, u južnom prirodna, a u zapadnom biblioteka arhiv i direkcija. Paviljoni su spojeni terasom. U dvorištu je botanički vrt.¹⁶

¹⁶Kreševljaković, Hamdija 1969, Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave (1878-1918), arhiv grada Sarajevo, Sarajevo, str 48.

Historijski muzej – Nalazi se u neposrednoj blizini Zemaljskog muzeja sa likovnom zbirkom i postavkom "Sarajevo pod opsadom".

Sam objekat djelo je zagrebačke škole arhitekture dvadesetog stoljeća, arhitekata Mageša, Šmidihena i Horvata, uvrštena je na listu nacionalnih spomenika.

Muzej Sarajeva-Brusa bezistan na Baščaršiji – izgradio ga je Veliki vezir sultana Sulejmana Veličanstvenog, Rustem-paša. Postavka samog muzeja odnosi se na najraniji period koji je vezan za prahistoriju pa sve prateće etape vladavina kroz koje je grad Sarajevo prolazio, a završava se sa postavkom austrougarske uprave kada grad dobija obrise moderne evropske kulture i civilizacije.

Gazi Husrev-begova džamija – Sarači – Podigao je Gazi Husrev-beg 1530/31, a njen graditelj je bio Adzem Esir Ali, Perzijanac iz Tabriza, u to vrijeme glavni arhitekt Osmanskog carstva. Džamija je u svom dvorištu ima česmu i šadrvan. Sa istočne strane džamije nalaze se i dva turbeta (grobnice).

Stara pravoslavna crkva sv. Arhangela Mihaila i Gavrila – Nema tačno evidentiran period njenog nastanka, ono što je sigurno da postoje podaci koji datiraju iz 1539. godine gdje se sa sigurnošću može reći da je crkva postojala. Današnji izgled crkve datira od početka 18. stoljeća. Obzirom da je prilikom gradnje sama crkva ukopana ispod tla tako da visina crkve je dosta veća nego što to izgleda na prvi pogled. U njoj se nalaze vrijedne ikone majstora od 15. do 18. stoljeća.

Katedrala Srca Isusova i Štrosmajerova ulica – Ferhadija – Katedrala je djelo arhitekta Josipa Vancaša iz 1889. godine, a osnivač je vrhbosanski nadbiskup Josip Štadler. Sarajevska katedrala svojim izgledom liči na katedralu Notredame u Dijonu (Francuska) i posvećena je Presvetom Srcu Isusovu. U katedrali se nalazi grb i portret nadbiskupa Štadlera.

Na katedrali se nalazi dva zvonika, u jednom zvoniku se nalazi jedno zvono, dok u drugom pet manjih. Na ulaznoj fasadi stoji kip Srca Isusova koju je izradio bečki kipar Hausmann. Na podijumu ispred ulaza postavljen je kip Pape Ivana Pavla II, rad zagrebačkog kipara Urumovića. Na potezu od katedrale do hotela Central nalazi se jedna od najljepših ulica, nazvana po đakovačkom biskupu Josipu Juraju Štrosmajeru.¹⁷

¹⁷Bibanović, Zoran E. 2015, Kulturno i prirodno naslijeđe Sarajeva, Marketinško informativni biro d.o.o.- MiB, Sarajevo, str. 118-119.

Muzej Sarajeva – Muzej Jevreja Bosne i Hercegovine (Veliki hram) – Najstarija sinagoga u Bosne i Hercegovine (Veliki hram), kao najljepši izložbeni prostor na Zapadnom Balkanu, u kojoj je prikazana veliki civilizacijski doprinos Jevreja u razvoju Sarajeva. Prvobitno Veliki hram je služio Jevrejima da tu stanuju.

Hram je rekonstruisan i postaje Muzej Jevreja.

Umjetnička galerija Bosne i Hercegovine – Najveća, najbogatija i najznačajnija institucija kulture u BiH, koja se bavi likovnim kulturnim naslijeđem kao i savremenom likovnom scenom. Osnovana je 1946. godine, a u ovoj zgradi djeluje kao muzej od 1953. godine.¹⁸

Rad je arhitekta Karla Paržika. U galeriji se nalaze zbirke, specijalna biblioteka, arhiva kao i fotodokumentacija iz domena likovnih umjetnosti.

Muzej Sarajeva – Muzej Svrzina kuća – Svrzina kuća predstavlja primjer življenja bogatijeg dijela stanovništva u Sarajevu, arhitekture iz 18-og stoljeća. Kuću je izgradila porodica Glođo, a kasnije dolazi u posjed također imućne porodice Svrzo. Dijelila se na muški (gostinjski dio) i ženski (intimni dio). "Sve stambene prostorije su u principu bile opremljene musanderima (ugrađenim ormarima) među kojima je bila uklopljena banjica (malo kupatilo) i dugačke sećije (sofe) za sjedenje. Stropovi su bili drveni i obično ukrašeni drvorezom, a podovi su bili zastrti ćilimima. U avlijama (dvorištima kuća) žene su sadile ruže, voćke i ljekovito bilje, a ispod avlije su bili podrumi u kojima se čuvala hrana. U evropskim predodžbama pojam harem (ženski dio kuće) se veže za poligamiju." (Bibanović, 2015: 124).

Muzej Sarajeva – Despića kuća – U kući sarajevske porodice Despić prikazana je kultura srpskog građanskog trgovačkog staleža. Kuća je poklonjena gradu Sarajevu, pod uvjetom da ima muzejsku namjenu. U kućama pravoslavaca na zidu su visile ikone i kandilo, a namještaj bio presvučen u tamnocrvene boje, dok su u muslimanskim kućama presvlake na sećijama bile u raznim bojama.

Muzej Sarajeva – Muzej "Sarajevo 1878-1918" – Mali muzej velikog vremena u kojem je Sarajevo po mnogo čemu bilo prvo kako na Balkanu tako i na svijetu. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća, grad Sarajevo je bio jedan od najmodernijih gradova.

¹⁸Bibanović, Zoran E. 2015, Kulturno i prirodno naslijeđe Sarajeva, Marketinško informativni biro d.o.o.- MiB, Sarajevo, str. 122.

Prvi konjski tramvaj, prvi električni tramvaj, električno osvjetljenje ulica prije mnogih metropola u Evropi, prva džamija osvjetljena električnom energijom u cijelom islamskom svijetu, građene su i mnoge državne i kulturne institucije. U arhitekturi je inagurisan i tzv. maurski slog, prenesen iz sjeveroafričkih islamskih zemalja.

Morića han i Kuća sevdaha – Od pedeset hramova u Sarajevu, prvi izgrađeni je Kolobara han a potom ostali. Po svojoj veličini i očuvanosti posebno značajna je Morića han. Izgrađen je u 16. stoljeću iz sredstava Gazi-Husrev begova vakufa, a ime je dobio po Morićima, zakupcima hana. Han je bio zgrada za konačenje, isto što i karavan-saraj (karavan i saraj dvor). Razlika je bila u tome što se konak u hanu plaća, a karavan-saraj je bio besplatan za prenoćište. Kuća sevdaha afirmira i čuva od zaborava staru gradsku bosansko-hercegovačku pjesmu - sevdalinku.

Saborna srpsko-pravoslavna crkva Presvete Bogorodice – Pred kraj Osmanske uprave crkvu je gradio Makedonac Andrije Damjanov u neobaroknom stilu sa elementima srpsko-vizantijskog graditeljstva. Uz crkvu je i zgrada Mitropolije, djelo arhitekta Rudolfa Tenijesa. Gradnja crkve je trajala 9 godina, a Topal-Osman paša je prvi potegao užu na crkvenom zvonu. Arhimandrid Sava Kostanović je iz Rusije donio ikone za ikonostas koji se i danas nalazi u crkvi. Oltar i prostor ispred njega je uzdignut za tri stepenika u odnosu na ostatak crkve. Ornamentalno slikanom dekoracijom su ukrašeni unutrašnji zidovi – lukovi i svodovi.

Gradska Vijećnica – Može se reći da je Vijećnica najljepša zgrada novijeg vremena. Građena je od 1892.-1895. godine u arapskom stilu. Gradile su je dva arhitekta: Aleksander Vitek i Ćiril Iveković. Prvi nacrt Vijećnice izradio je arhitekta Karlo Paržik, koji se tadašnjem ministru nije svidio. Vitek je putovao u Kairo i proučavao detalje islamske arhitekture i onda otpočeo rad, djelo je nastavio Iveković i priveo ga kraju. Zgrada ima oblik trokuta, kojem su krajeve malo usječeni. Strane su joj po krajevima razdjeljene tornjevima, a po sredini risalitima.¹⁹

Radovi na unutrašnjem opremanju su povjereni arhitektu Josipu Vancašu i Hansu Niemeczeku.

¹⁹Kreševljaković, Hamdija 1969, Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave (1878-1918), arhiv grada Sarajevo, Sarajevo, str 35.

Zgradu je koristila Narodna i univerzitetska biblioteka BiH, Umjetnička galerija Bosne i Hercegovine, Muzej revolucije, Institut za jezik i književnost, dio Istorijskog arhiva kao i slikarski ateljei.²⁰

Vijećnica je bila jedan od prvih objekata u Sarajevu koji je zapaljen za vrijeme rata u Bosni i Hercegovini 1992. godine. 2014. godine na obnovi Vijećnice su radili arhitekti: Muhamed Hamidović, Ferhad Mulabegović, Smajo i Nedžad Mulaomerović, Muhamed Hajdarević, radove oslikavanja je vodila Maja Jerkić.

1.7 Sarajevski mostovi

Rijeka Miljacka sa svojim tokom protiče kroz centralni dio Sarajeva, pa samim tim, još od davnina ukazala se potreba za gradnjom mostova, kako bi se prelazilo sa jedne strane na drugu. Baš ti mostovi Sarajevo i čine specifičnim jer svaki od tih mostova ima svoju priču.

Kozija ćuprija – Jedini most na Miljacki sačuvan u izvornom obliku jedan od najznačajnijih oblika kulture u Bosni i Hercegovini.

Drveni most na Bentbaši – Izgrađen je kao zadužbina Mehmed-age Džine i služio je za hvatanje trupaca iz Miljacke.

Šeher-Ćehajina ćuprija – Sličan je Latinskoj ćupriji, podigao ga je Alija Hafizagić.

Carev most – Sagradio drvenu džamiju na mjestu današnje Careve džamije Gazi-Ishak beg je prema njoj sagradio i drveni most. Gazi-Ishak beg je i most i džamiju poklonio tadašnjem sultanu koji je osvojio cijelu zemlju, od tog vremena se i most i džamija zovu Carevim. Most je nakon svoje gradnje nekoliko puta nosila bujica, pa je samim tim bio obnovljen nekoliko puta od strane dobročinitelja tog vremena. Most i danas nosi isti naziv.²¹

Latinska ćuprija – Sagradio je sarajevski ajan Ali Ajni-beg, ćuprija je bila sačinjena od kamena.

²⁰ Bibanović, Zoran E. 2015, Kulturno i prirodno naslijeđe Sarajeva, Marketinško informativni biro d.o.o.- MiB, Sarajevo, str. 133.

²¹Begović, Fehim M. 1999, Staro Sarajevo ljudi i događaji, RABIC, Sarajevo, str. 46.

”Ova se ćuprija zove ”Latinskom” zato, jer je s desne strane Miljacke od davnina bio tzv. ”Latinlik” u kome stanovaše katolićko Źiteljstvo Sarajevo” (Begović 1999:47). U doba Austrougarske mostu su dodani trotoari.

Ćumurija most – Sagradio ga je HadŹi-Hasan, a povezivao je At-mejdan i Ajas-pašinu dŹamiju. Most je porušen i zamijenjen betonskim, a danas armiranobetonski sa Źeljeznom konstrukcijom.

Ćobanija most – Sagradio ga je ćoban Hasan Vojvoda. Nakon posljednjeg rata je temeljno rekonstruiran.

Uvrnuti most Festina Lente (poŹuri polako) – sagrađen po ideji tri studenta Akademije likovnih umjetnosti, Adnana Alagića, Bojana Kanlića i Amile Hrustić.

Skenderija Most – Most koji je povezivao zaduŹbine Skender-bega Mihajlovića u 15. stoljeću. Prvobitno je bio drveni most. Danas je rađen po projektu Gustaf Eiffela predviđenom za Źeljeznićki saobraćaj.

Veliki armirano betonski-most – Sagrađen kada je građena KCS Skenderija u drugoj polovini 20. stoljeća.

Most Suade (Dilberović) i Olge (Sućić) – Most se zove po djevojkama koje su stradale na tom mjestu u antiratnom protestu. Prethodno se zvao Vrbanja most, a prvobitno se zvao Ćirišana most i sagraadio ga je neki trgovac Jevrej u 18. stoljeću.

U vremenu Osmanlija ovo je jedini slućaj da se kao investitor ne pojavljuje musliman.

Pješaćki most Ars Aevi – je poklon gradu Sarajevu od svjetskog arhitekta Renza Piana.

Rimski most kod BlaŹuja iz 16. stoljeća je kameni most izgrađen za vrijeme Osmanske uprave. Na mostu su uzidani detalji rimskih građevina, pa je i naziv vjerovatno baziran na tome.

Ostali mostovi na Miljacki su: armirano-betonski izgrađeni od druge polovine 20. stoljeća do danas, a svi pomenuti mostovi su obnovljeni nakon posljednjeg rata.

2. Odnos prema materijalnoj kulturi

2.1 Turistička zajednica Kantona Sarajevo

Prilikom odabira turističkih destinacija, turisti se danas za prvobitno informisanje o nekoj destinaciji najčešće odlučuju na posjeti web stranica određene destinacije. Iz tog razloga odlučili smo se da uradimo analizu sadržaja zvanične web stranice turističke zajednice Kantona Sarajevo <http://visitsarajevo.ba/>.

Nakon što smo posjetili navedeni link prvobitno je otvoren naslovni dio stranice u kojem se nalazi mnogo multimedijalnog sadržaja i ostalih korisnih informacija. Sama stranica ima odabir na dva jezika, bosanski i engleski i možemo reći da je veoma pregledna. U dnu naslovne stranice nalazi se "timeline" najvažnijih historijskih događaja vezanih za grad Sarajevo, od njegovog nastanka pa do danas.

Pored naslovne strane nalazi se još nekoliko sekcija kao što su: otkrijte Sarajevo, uživajte u Sarajevu, posjetite Sarajevo, javni pozivi, novosti.

U sekciji "otkrijte Sarajevo" nalaze se opisne i vizualizirane informacije o sarajevskim naseljima, planinama i okolnim izletištim. Možemo reći da je i ova sekcija veoma pregledna i u njoj se nalaze sve potrebne informacije koje su potrebne za upoznavanje o sarajevskim naseljima i izletištim.

Naredna sekcija "uživajte u Sarajevu" sačinjena je od nekoliko zanimljivih i veoma korisnih podsekcija koje ćemo sada i navesti: razgledanje, smještaj, gastronomija, kultura, noćni život, kupovina, sport i rekreacija, Sarajevo za djecu.

- Razgledanje – kao i sam naziv donosi informacije o mjestima koje trebamo da posjetimo a podijeljene su u nekoliko vremenskih epoha kao što su: Otomansko Sarajevo, Austro-ugarsko Sarajevo, Jugoslovensko Sarajevo, Olimpijsko Sarajevo, Sarajevo pod opsadom. Ono što nam je privuklo pažnju jeste naslov "Vikend u Sarajevu" gdje nam detaljno po satnici daju preporuke mjesta koje bi trebali posjetiti prilikom dvodnevno boravka. Zadnja stavka ove podsekcije su informacije o turističkim agencijama koje djeluju na području Sarajeva.

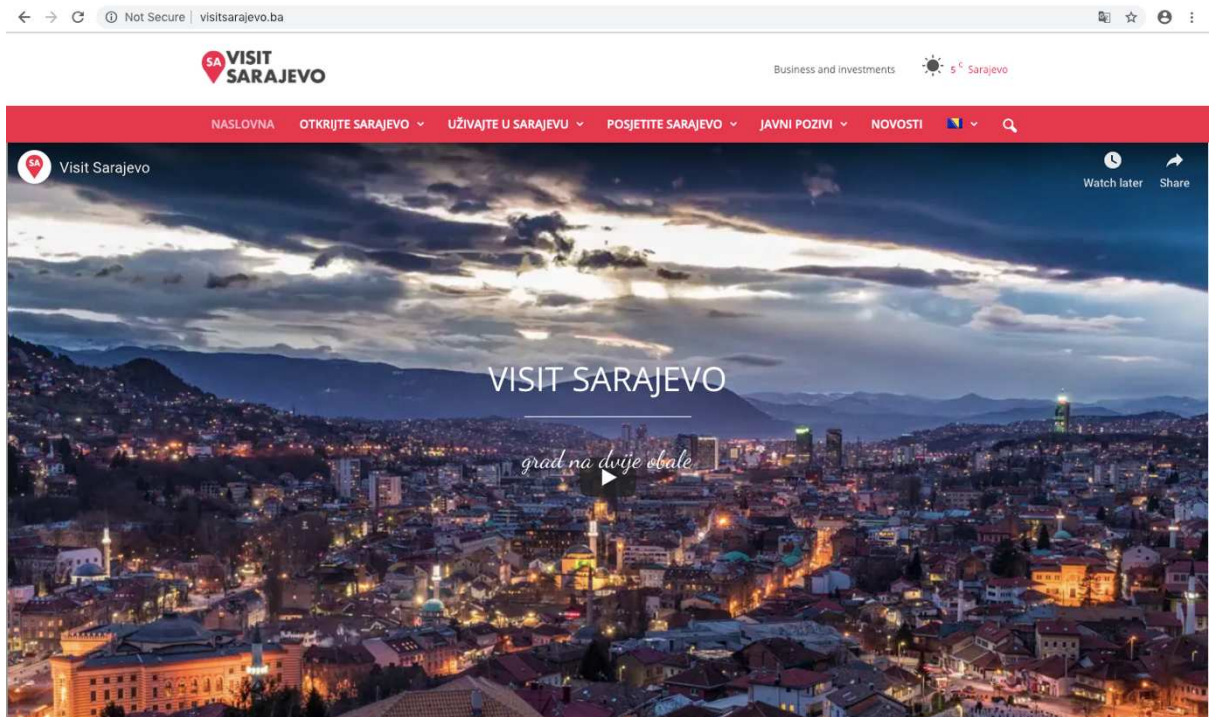
- Smještaj - u ovoj podsekciji možemo naći informacije o mnogobrojnim hotelima, hostelima, hotelskim naseljima, prenoćištima, motelima, pansionima i td.
- Gastronomija – informacije o restoranima, ašćinicama, pekarama i ostalim gastronomskim ponudama. Navedene su adrese i imena određenih ugostiteljskih objekata.
- Kultura – Adrese i kontakti galerija, kino dvorana, muzeja i ostalih kulturnih znamenitosti.
- Noćni život – adrese i kontakti kafića, klubova, koncertnih dvorana.
- Kupovina – adrese i kontakti tržnih centara i BH dizajn objekata gdje se nalaze domaće rukotvorine.
- Sport i rekreacija – adrese i kontakti sadržaja za sport kao što su: teniski tereni, bazeni, fitness centri, wellness i spa centri.
- Sarajevo za djecu – adrese i kontakti sadržaja za djecu.

Sekcija "Posjetite Sarajevo" nam nudi različite korisne informacije kao što su dolazak u sami grad, bilo da dolazite avionom, vozom, automobilom ili se koristite gradskim prevozom. Navedene su i detaljne cijene prevoznih sredstava ovisno koji odaberete.

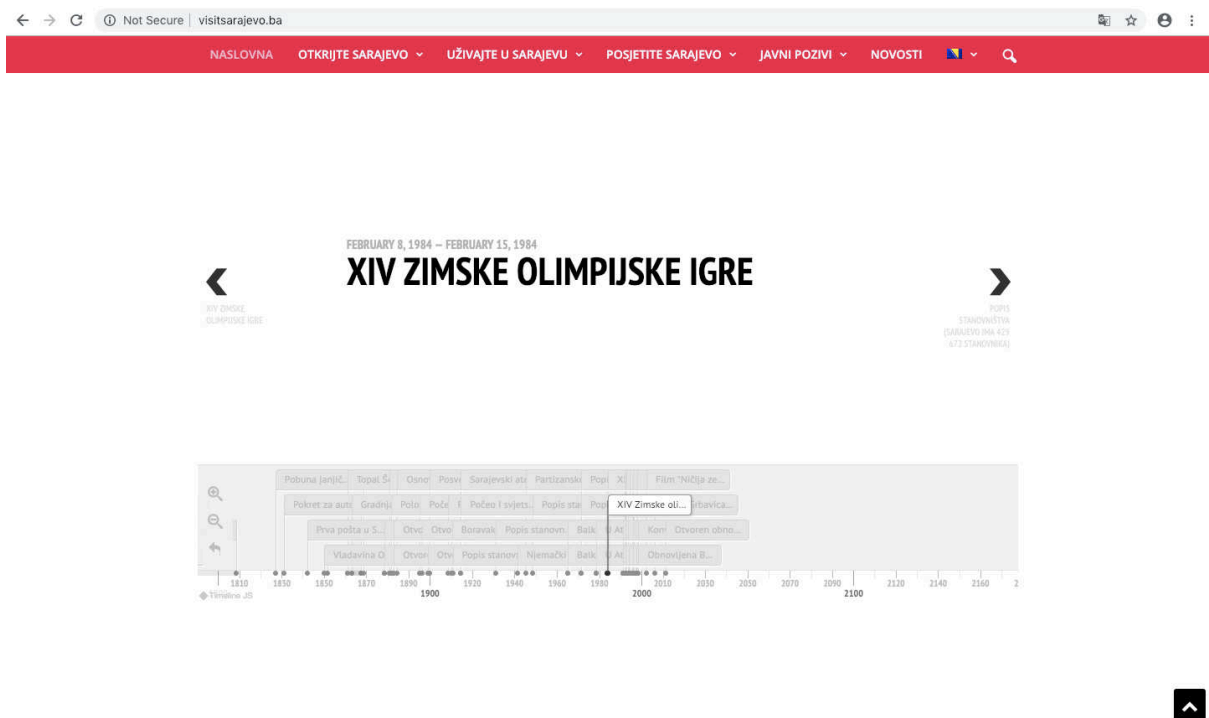
Obzirom da se u gradu nalazi nekoliko taksi službi, na stranici imamo navedena i imena kao i kontakt telefone istih. Tu također možemo pronaći i turističke informacije vezano za najbitnije kontakt telefone (policija, hitna, vatrogasci i sl.), i ostale informacije koje bi mogle zanimati posjetitelje grada.

U dijelu nazvanom "dogadjaji" pronašli smo veoma zanimljiv kalendar svih bitnih sadržaja koje predstoje u tekućoj godini i koji mogu biti svojevrsna pozivnica za sve one koji žele da posjete sami grad Sarajevo.

Nakon detaljne analize same stranice <http://visitsarajevo.ba/> možemo zaključiti da je stranica veoma kvalitetno i detaljno uređena, pruža sve korisne informacije kako za strane posjetitelje tako i za same građane grada Sarajeva, jedino ono što možemo zamjeriti jeste to što ovako kvalitetna web stranica koja predstavlja sami grad i sav njegov potencijal nije adekvatno marketinški ispraćena.

Slika 1: Naslovna stranica visitsarajevo.ba

Slika 2: Timeline historijskih događaja u Sarajevu

Događaji for Februar 2019

« Januar

Mart »

PONEDJELJAK	UTORAK	SRIJEDA	ČETVRTAK	PETAK	SUBOTA	NEDJELJA
28	29	30	31	1	2	3
Starogradska bajka	Starogradska bajka	Starogradska bajka	Starogradska bajka	Starogradska bajka	Starogradska bajka	Starogradska bajka
Staro Sarajevo iz kolekcije Koste Mandića	Staro Sarajevo iz kolekcije Koste Mandića	Staro Sarajevo iz kolekcije Koste Mandića	Staro Sarajevo iz kolekcije Koste Mandića	Staro Sarajevo iz kolekcije Koste Mandića	Staro Sarajevo iz kolekcije Koste Mandića	Staro Sarajevo iz kolekcije Koste Mandića
"REFEST" Riječi i slike o migrantskim rutama	"REFEST" Riječi i slike o migrantskim rutama	"REFEST" Riječi i slike o migrantskim rutama	"REFEST" Riječi i slike o migrantskim rutama	"REFEST" Riječi i slike o migrantskim rutama	"REFEST" Riječi i slike o migrantskim rutama	Tigriček
Kraj Lear	Guzi Husrev-beže ili Bukagije	Jedvencosimboskalamie	Rayna ploča	131. godišnjica Zemaljskog muzeja		Dame biraju
Demani	Ljupaf	Gnjezdto	Vri novi svijet	Knjiga mojih života		
Sarajevska filharmonija						
4	5	6	7	8	9	10
Starogradska bajka	Starogradska bajka	Starogradska bajka	Starogradska bajka	Starogradska bajka	Starogradska bajka	Starogradska bajka
Staro Sarajevo iz kolekcije Koste Mandića	Staro Sarajevo iz kolekcije Koste Mandića	Staro Sarajevo iz kolekcije Koste Mandića	Staro Sarajevo iz kolekcije Koste Mandića	Staro Sarajevo iz kolekcije Koste Mandića	Staro Sarajevo iz kolekcije Koste Mandića	Staro Sarajevo iz kolekcije Koste Mandića
Nigde nikog nemam	Nigde nikog nemam	Nigde nikog nemam	Helverova noć	Pačica – Balet	EYOF	EYOF
		Helverova noć	Performans Brace Dimirijevića	Mima Bosna	Kad bi naglas govorili	Ceremonija otvaranja EYOF 2019
			Indian Dance	Naši dani	Sarajevska filharmonija i Oulim orkestar	Performans "Eucol Sarang" tradicionalni ples Južne Koreje

Slika 3: Događaji – kalendar bitnih događaja u 2019. godini.

2.2 Anketa

Period anketiranja: 10.02.2019.-16.02.2019. godine

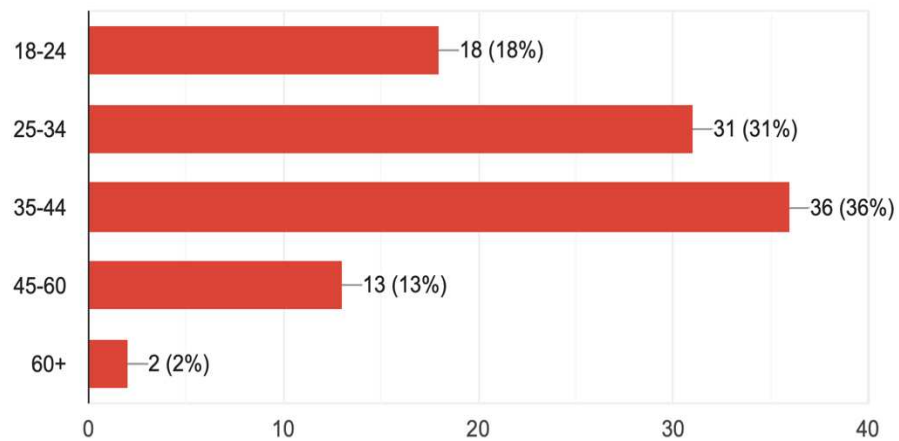
Anketa rađena online upitnikom, urađeno je 108 anketa od toga 100 ispravnih.

Anketa (pitanja i odgovori kroz grafički prikaz)

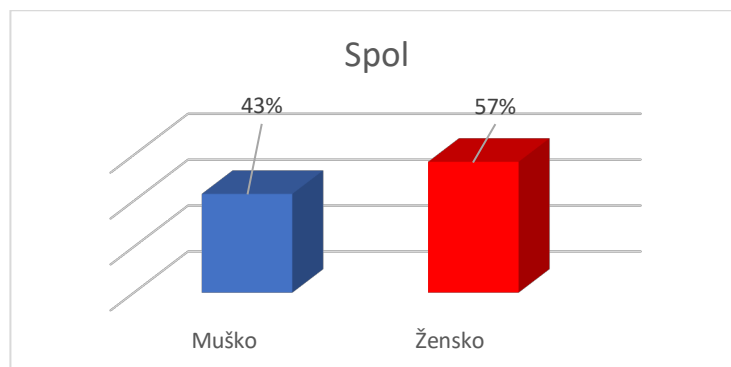
GRAFIKON 1:

Dob:

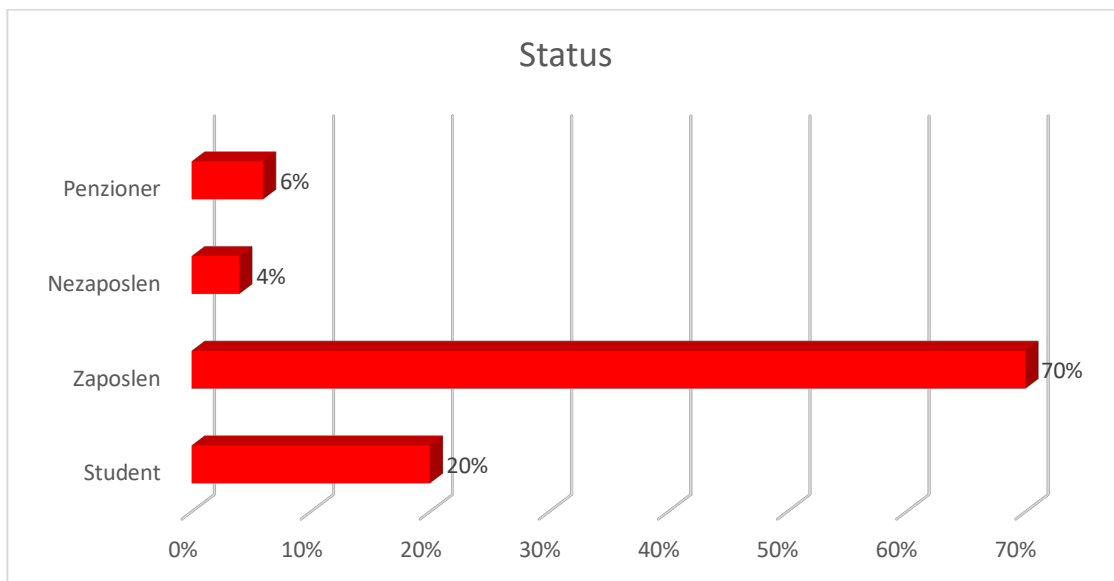
100 responses

GRAFIKON 2:

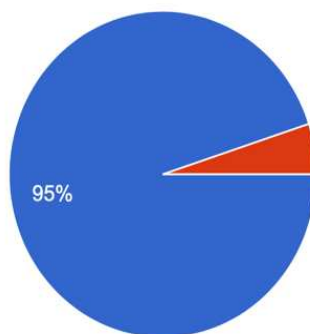
GRAFIKON 3:

GRAFIKON 4:

Nastanjenost u Kantonu Sarajevo?

100 responses

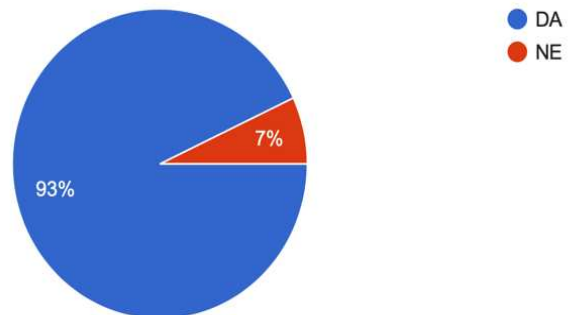

- Da nastanjen/a sam u Sarajevu
- Ne, nisam nastanjen/a u Sarajevu

GRAFIKON 5:

Da li smatrate da Sarajevo posjeduje imidž turističke destinacije?

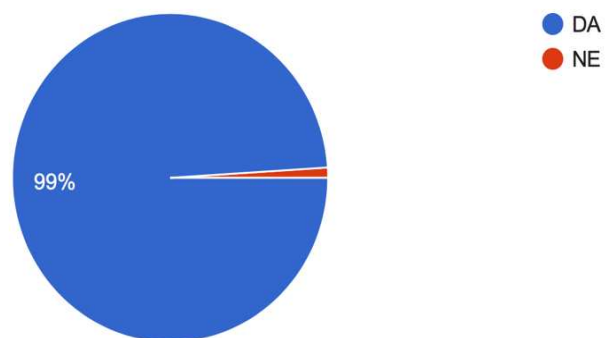
100 responses

GRAFIKON 6:

Da li je turizam važan za grad Sarajevo?

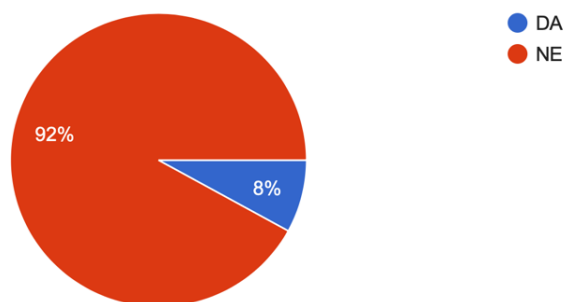
100 responses

GRAFIKON 7:

Da li je turistički potencijal grada Sarajeva adekvatno iskorišten?

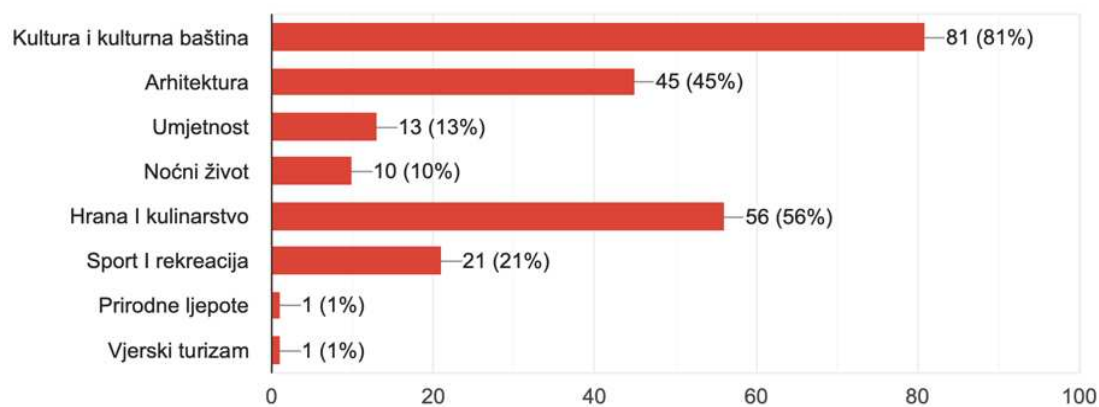
100 responses

GRAFIKON 8:

Šta je po vama najveći turistički potencijal grada Sarajeva?

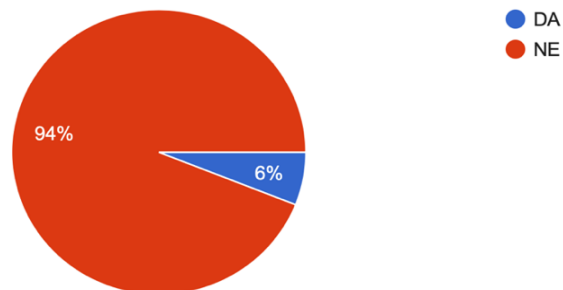
100 responses

GRAFIKON 9:

Da li smatrate da je materijalna kultura u dovoljnoj mjeri iskorištena kao turistički potencijal?

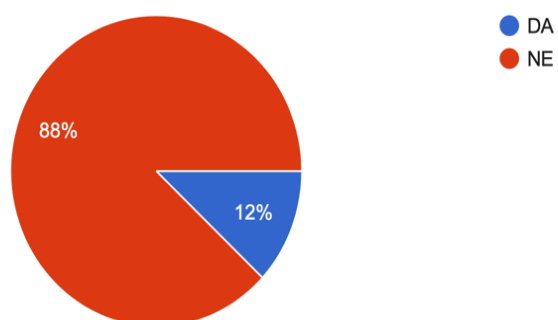
100 responses

GRAFIKON 10:

Da li se po vama grad Sarajevo u dovoljnoj mjeri oglašava kao turistička destinacija?

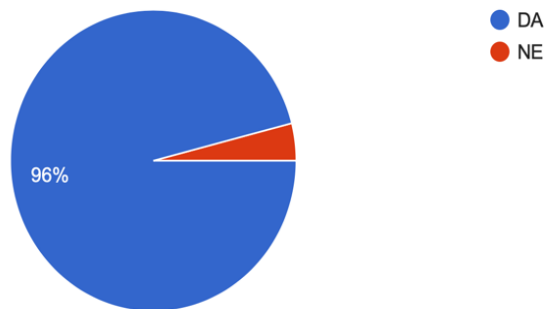
100 responses

GRAFIKON 11:

Da li po vašem mišljenju vlast usporava razvoj turizma u Sarajevu?

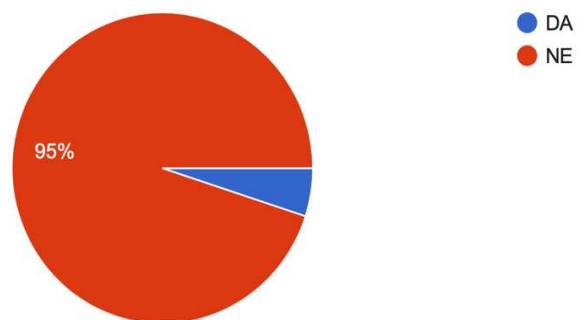
100 responses

GRAFIKON 12:

Da li vlast dovoljno ulaže u razvoj turizma u Sarajevu?

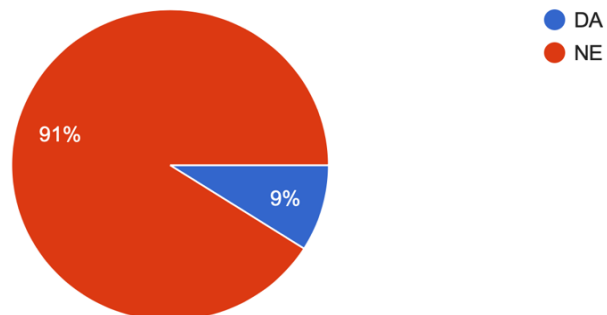
100 responses

GRAFIKON 13:

Da li po vama društvo u dovoljnoj mjeri doprinosi u razvoju turima?

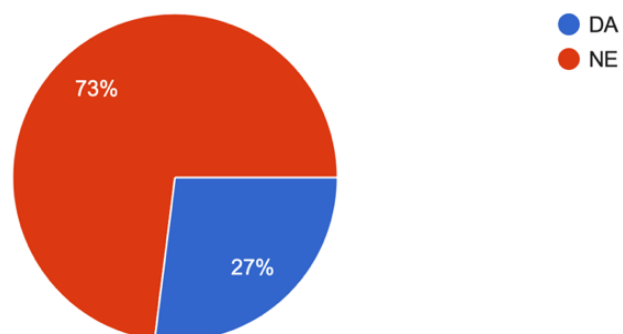
100 responses

GRAFIKON 14:

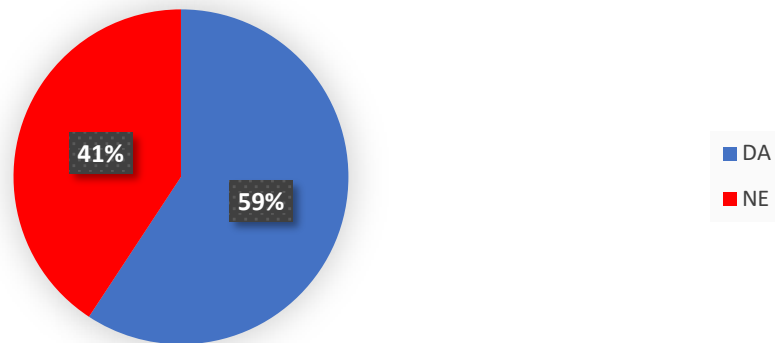
Da li znate koja je zvanična web stranica turističke zajednice KS?

100 responses

GRAFIKON 15:

Da li na web stranici turističke zajednice KS možete naći sve što vas zanima?

2.3 Analiza ankete

Anketa je rađena na populaciji oba spola u rasponu od 18 do 60+ godina. Možemo primjetiti da je dobna struktura našeg uzorka relativno raznovrsna. Najveći dio uzorka čine ispitanici starosne dobi od 35-44 godine starosti, njih ukupno 36%. 57 žena i 43 muškarca.

Najveći udio od 70% je zaposlenih, 20% studenata, 4% nezaposlenih i 6% penzioneri. 95% ispitanika nastanjeno je u Sarajevu.

93% anketiranih smatra da grad Sarajevo posjeduje imidž turističke destinacije da je turizam od veliko značaja (99%), ali isto tako 92% smatra da turistički potencijal nije adekvatno iskorišten.

Među najvećim potencijalima se izdvajaju kultura i kulturne baštine (81%), arhitektura(45%) te hrana i kulinarstvo (56%).

Velika većina 94% smatra da materijalna kultura nije adekvatno iskorištena kao i da 88% smatra da grad Sarajevo nije adekvatno promovisan kao turistička destinacija.

96% anketiranih smatra da vlast usporava razvoj i da ne rade ništa kada je riječ ulaganje u sami turizam.

Anketirani su bili i dovoljno samokritični i istakli da ni samo društvo ne doprinosi u razvoju turizma.

Ono što smo također dobili kao odgovor kroz ovu anketu je da 73% anketiranih ne zna za zvaničnu web stranicu turističke zajednice, a od onih koji su znali 59% je odgovorilo da na stranici mogu da nađu sve relevantne informacije koje ih zanimaju.

Cilj ove ankete je bio da utvrdi koliko su građani upoznati sa materijalnom kulturom i turizmom grada Sarajeva, te da li su i u kojoj mjeri dovoljno iskorišteni njeni potencijali.

2.4 Intervju

Intervju smo obavili sa turističkim vodičem Enesom Poparom, uposlenikom turističke agencije "Spirit"²². Pred nama se nalazilo oko sat vremena razgovora na temu turizma u Sarajevu.

1. *Šta bi ste rekli, onako uopšteno, kakva vrsta turista dolazi u Sarajevo? Kako bismo ih mogli klasifikovati, po porijeklu, odakle dolaze ili po njihovim zahtjevima u Sarajevu? Kojih im najviše? Sa kojim vi najviše radite?*

Što se tiče dolaska turista, imamo turista iz cijelog svijeta. Najviše nam dolazi gostiju iz Hrvatske, iz Slovenije, Srbije, dosta gostiju u posljednje vrijeme dolazi iz Turske. Zato što imamo direktan let sa Istanbulom poslije nekoliko godina sa dvije kompanije koje se zovu "Pegasus" i "Turkis Airlines". Pegasus je jeftiniji pa veliki broj turaka srednje klase mogu sebi priuštiti sebi dolazak u Sarajevo. Oni stvarno uživaju ovdje jer smo bili dio Osmanskog carstva više od 400 godina, oni tu istu kulturu vide i ovdje, uživaju u dobroj hrani i ponudi koju imamo i gostoljubivosti ljudi iz Sarajeva. Što i jesmo mi naravno raspoložena i uvijek prijateljska nacija. Ja uvijek kažem turistima možete stvoriti prijatelje u ovom gradu za 15 minuta, jer smo mi "topli" ljudi.

Imamo gostiju sa Istoka i Zapada. Veliki priliv gostiju dolazi sa Bliskog Istoka. Njima se ovdje sviđa posebno zbog ponude hrane, a hrana je "Hallal" što veliki broj muslimanskih država odnosno gostiju koji dolaze iz Kuvajta, Katara, Dubajja, Bahreina i traže. Dosta njih koji dođu trže i renta a car da obiđu velike dijelove BiH. Sad ćemo imati dosta gostiju iz Kine, zato što viza više nije potrebna za kinesko tržište, tako da se očekuje veliki broj gostiju, grupa iz Kine. Imamo gostiju iz Kanade, Amerike, Novog Zelanda, Australije, nekih država što se tiče Južne Amerike, Brazil, Argentine, Perua. Nemamo gostiju što se tiče afričkog kontinenta toliko. Ja sam radio sa gostima iz Egipta i Južnoafričke Republike. Možda je to razlog što gosti iz tog dijela svijeta ne putuje dovoljno. Imamo veliki broj gostiju iz Malezije i sada će krenuti vjerovatno i iz Indonezije, Singapura, naravno, mada je Singapur jako mala država, ali dosta njih putuje.

Posebno nam dolaze iz Australije, ona ima 22. miliona stanovnika i to je nacija nevjerovatna što se tiče putovanja. Balkan je postao jako popularno mjesto, zato što gosti žele da vide nešto drugačije, nešto novo.

²²Spirit, Ferhadija 19, +387(0)61 661 309.

Ovaj dio ima mnogo toga da ponudi, a nije uopšte skup, osim Hrvatske ona postaje sve skuplja i skuplja jer su postali dio EU, ali sa cijenama Crne Gore, Srbije i Bosne i Hercegovine su jako zadovoljni, posebno u Sarajevu ponuda hrane i pića je nevjerovatna.

2. *Da li sve ove grupe imaju odgovarajuću ponudu u Sarajevu? Da li je trenutna ponuda adekvatna?*

Pa na kraju krajeva imaju, posebno turističke agencije koje se trude da ponude što više, ali turistička valorizacija nije iskorištena do kraja, zato što po mom mišljenju država ne ulaže dovoljno što se tiče reklame. Nama treba dobra reklama. Tu su agencije da rade reklamu što se tiče trip advisera, svojih web stranica, ali potrebne su nam reklame na nekim velikim televizijama. Što više reklame na Al Jazzeri i CNN-u, predstavljanjem gostima sa zapadnog svijeta, nama treba što više gostiju sa zapadnog svijeta, jer oni troše dosta novca, npr. Amerikanci uopšte ne pitaju za cijenu ture, oni odmah pristanu. Gosti koji koriste dosta novca koji ostanu ovdje 10 do 15 dana su porodice sa Bliskog Istoka. Čak i neki imaju i svoje privatne apartmane, kuće, stanove. Upoznao sam dosta gostiju koji su se vratili u Sarajevo po dva, tri puta čak iz Australije. Zadovoljni su ponudom vodiča, cijenama, hranom. Ponuda je stvarno raznovrsna, restorani su prisutni na svakom koraku. Dosta se hotela otvorilo i hotela.

3. *Kada se spomene pojam "materijalan kultura", šta vam prvo pada na pamet? Šta to sve uključuje kada imate Sarajevo u vidu?*

Materijalna kultura je ustvari historijska kultura, historijski spomenici koje imamo na prostoru cijele BiH, posebno u Sarajevu koji se danas naziva evropski Jerusalem. Većina historijskih i nacionalnih spomenika, koje danas imamo u ovom gradu i na tako malom prostoru, može se vidjeti katedrala, sinagoga, džamija i pravoslavna crkva, pogled na Sarajevo, žuta i bijela tabija, Bašaršija kao stari dio grada, tako da se to podrazumijeva najviše pod materijalnom kulturom što su u stvari historijski spomenici ove države.

4. *Koliko su tražene ponude/usluge/sadržaji koji uključuju materijalnu kulturu u Sarajevu? Koji dio materijalne kulture se najviše traži, iz kojeg perioda, iz kojeg dijela grada, vezan za koje događaje?*

Naravno, historijski spomenici su i glavni dio naše ponude. Najviše goste interesuje stari dio grada Baščaršija, koji je jedan od najpoznatijih na prostoru Balkana. Dosta gostiju dolazi u Sarajevo radi mjesta atentata na Franca Ferdinanda i njegovu suprugu Sofiju. Olimpijske igre jer je Sarajevo bio domaćin olimpijskih igara 1984. godine i dosta gostiju dolazi u vezi teme ratnih dešavanja u prijašnjem ratu, opsada Sarajeva najduža u historiji čovječanstva.

Imaju neki gosti kada žele da putuju u Bosnu u Sarajevo, dosta njihovih porodica im govore: "Zašto ideš u Bosnu, da li je sigurno tamo, mi smo čuli za rat?" Neki čak i misle da se rat još uvijek dešava u Bosni iako je završen prije 23 godine.

5. *Po vašem mišljenju, da li je materijalna kultura dovoljno uključena u turističke ponude Sarajeva? Da li institucije dovoljno promovišu materijalnu kulturu u Sarajevu?*

Možemo reći da promovišu, ali to može biti puno bolje. Promovišu ali ne dovoljno, mislim da bi mogli dosta bolje promovisati što se tiče reklame na internetu i na televiziji. Trudi se u promociji turistička zajednica, tu su i manifestacije koje se održavaju i festivali i konferencije, ali može to puno bolje.

6. *Koliko je naša materijalna kultura atraktivna?*

Jako. Dosta atraktivno. Ja sam pričao godinama sa mnogim vodičima u Sarajevu, ako npr. u Beču mogu tražiti neke cijene za vodiča zašto ne i u Sarajevu, zato što imamo toliko toga da ponudimo. Dosta toga se ima ponuditi, puno više i zanimljivije, nego u drugim gradovima u bivšoj Jugoslaviji.

7. *Kako ocjenjujete angažman relevantnih institucija u oblasti turizma? Koga smatrate za relevantnog među institucijama u oblasti turizma? Kako ocjenjujete njihov angažman, da li je pristup odgovarajući i da li su dovoljno angažirani?*

Turistička zajednica se trudi i radi na nekim stvarima, mada mislim da druge državne institucije ne rade dovoljno u vezi toga. Koliko treba novca da se uloži najviše u tu reklamu, reklama je sve u turizmu, ljudi nisu svjesni koliko je reklama važna u ovom poslu, posebno na televiziji i drugim Internet stranicama, portalima, forumima u kojima treba da bude Sarajevo prisutno i časopisima jer časopisi dosta toga odlučuju.

8. *Da li turistički radnici mogu obogatiti materijalnu kulturu? Da li se odgovorno odnose spram materijalne kulture? Koliko poznaju našu materijalnu kulturu?*

Sve zavisi čime ste se bavili i šta ste završili u životu. Imate dosta ljudi koji se bave turizmom, koji nisu završili fakultet turizma, koji se danas nalaze na Prirodno-matematičkom fakultetu odsjek za geografiju smjer turizam i zaštita životne sredine. Tako da obrazovanje u tom polju nije dovoljno prisutno. Dosta osoba koje se bave turizmom završile su druge fakultete, nažalost ne mogu da nađu posao u svojoj oblasti tako da počnu da rade ne samo u oblasti turizma nego i u drugim oblastima.

9. *Šta mislite u odnosu građana spram naše materijalne kulture? Da li građani dovoljno znaju o materijalnoj kulturi? Da li se odnose korektno i odgovorno? Da li građani mogu biti dobri promotori materijalne kulture?*

Dosta građana zna što se tiče nekih stvari, mada sam imao slučajeva gdje građani koji ne znaju dosta toga o svom gradu. Kao npr. Sahat kula koji je jedini lunarni sat na svijetu koji pokazuje lunarno računanje vremena. Dosta građana Sarajeva ne zna da je Gavrilo Princip koji je izvršio atentat na Franca Ferdinanda i njegovu suprugu Sofiju, sahranjen u ovom gradu u starom pravoslavnom groblju u olimpijskom dijelu Sarajeva u kapeli koja se zove Kapela Vidovdanskih heroja. Dosta građana ne zna neke stvari, ali za osnovne stvari znanje je prisutno. Mogu biti dobri promotori sa ponašanjem i pomoći gostima koji dolaze u ovaj grad, što se tiče snalaženja samih gostiju, ali za te stvari moraju naučiti jezik da bi pomogli.

10. *Da li je naša materijalna kultura precijenjena ili podcijenjen? Među turističkim radnicima? Među institucijama? Među građanima?*

Više je podcijenjena što se tiče institucija, političara i građana u Sarajevu. Mi zaista imamo dosta toga za ponuditi gostima, posebno kvalitet hrane je nevjerovatan. Sad sam imao jedan par iz Engleske koji razmišlja da kupi stan u Sarajevu upravo radi kvaliteta hrane, jer u zapadnim državama dosta se proizvodi na kvantitetu što gubi kvalitet. Ovdje nije takav slučaj. Posebno gosti iz Turske vole kvalitet mesa koji mi imamo.

Za kraj mogu reći da je turizam u Sarajevu u porastu u odnosu na prošle godine. Svake godine imamo 10 do 20 posto više turista. Posebno ove godine neće biti ni svjetskog ni evropskog prvenstva u svijetu i očekujemo da će biti sezona veoma uspješna.

2.5 Analiza intervjua

Vodeći se intervjuom sa turističkim vodičem agencije Spirit koja ima višegodišnje iskustvo u turizmu, možemo zaključiti da je Sarajevo poželjna turistička destinacija, u koje svake godine dolazi sve veći broj turista iz različitih dijelova svijeta. Turisti najčešće kao razlog svog dolaska navode povoljne cijene, raznovrsnu i ukusnu ponudu hrane i pića, pored toga turisti navode i razlog svog dolaska prethodni rat koji se odvio na ovim prostorima a Sarajevo kao specifičan grad koji je bio pod opsadom najveći broj dana je itekako poželjna destinacija za posjetiti. Ono što smo mogli kroz ovaj razgovor primjetiti kao problem turističkih djelatnika a i samog turizma u gradu jeste slaba promocija samog turističkog potencijala, naš sagovornik je kroz cijeli intervju potencirao da se moraju poduzeti što agresivnija promocija koja će ići na inostranim televizijskim stanicama, relevantnim turističkim časopisima, internetu, forumima i sličnim komunikacijskim kanalima. Upravo veoma slaba promocija kod nekih turista izaziva osjećaj da se na ovim prostorima još uvijek odvijaju ratna dejstva, ali srećom što se danas vrlo lako ljudi koji su zainteresirani za neku informaciju mogu sami informisati ukoliko pretraže na internetu. Ono što je svakako problem što je ipak mali broj onih koji su spremni da troše vrijeme u pretraživanju pa upravo zbog toga je veoma značajna agresivnija promocija. Spomenuo je također da turistička zajednica grada Sarajeva radi dobro svoj posao, međutim ni oni nemaju adekvatnu podršku od strane vlasti kako bi se sav turistički potencijal adekvatno iskoristio. Većina turističkih agencija same kreiraju svoje ponude i osmišljavaju sadržaj koji će zadovoljiti zahtjeve pristiglih turista. Jako je važno ostaviti dobar utisak na posjetioce kako bi se oni opet nekad vratili i ponovno ostavili svoj novac ili preporučili nekome drugom. Naveo je još jedan problem koji može da utiče na slabiji odziv turista jeste što građani Sarajeva nisu dovoljno upućeni niti informisani o svim turističkim potencijalima grada, smatramo da su građani podjednako odgovorni za promociju svog grada u svrhu turizma, jer cijela zajednica ima podjednaku korist. Ono što je dobra strana ljudi koji žive u ovom gradu jeste što su gostoprимljivi, pristupačni i dobri domaćini.

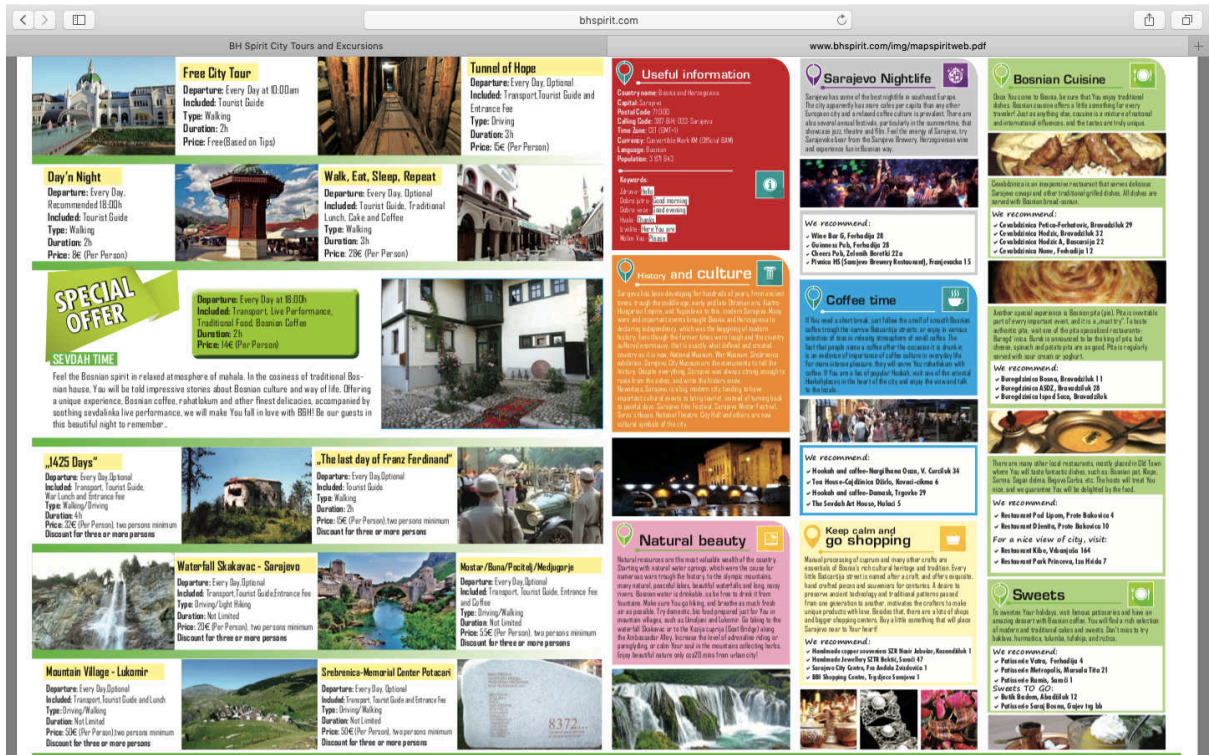
2.6 Ponuda turističke agencije "Spirit"

Prilikom intervjua u navedenoj agenciji dobili smo i promotivni materijal koji prilažemo u nastavku rada, u kojoj imamo raznoliku ponudu turističkih destinacija i tura kao što su: Šetnja Sarajevom, Sarajevo sevdah tura, tunel spasa, obilazak okolnih planina, vožnja žičarom i td..

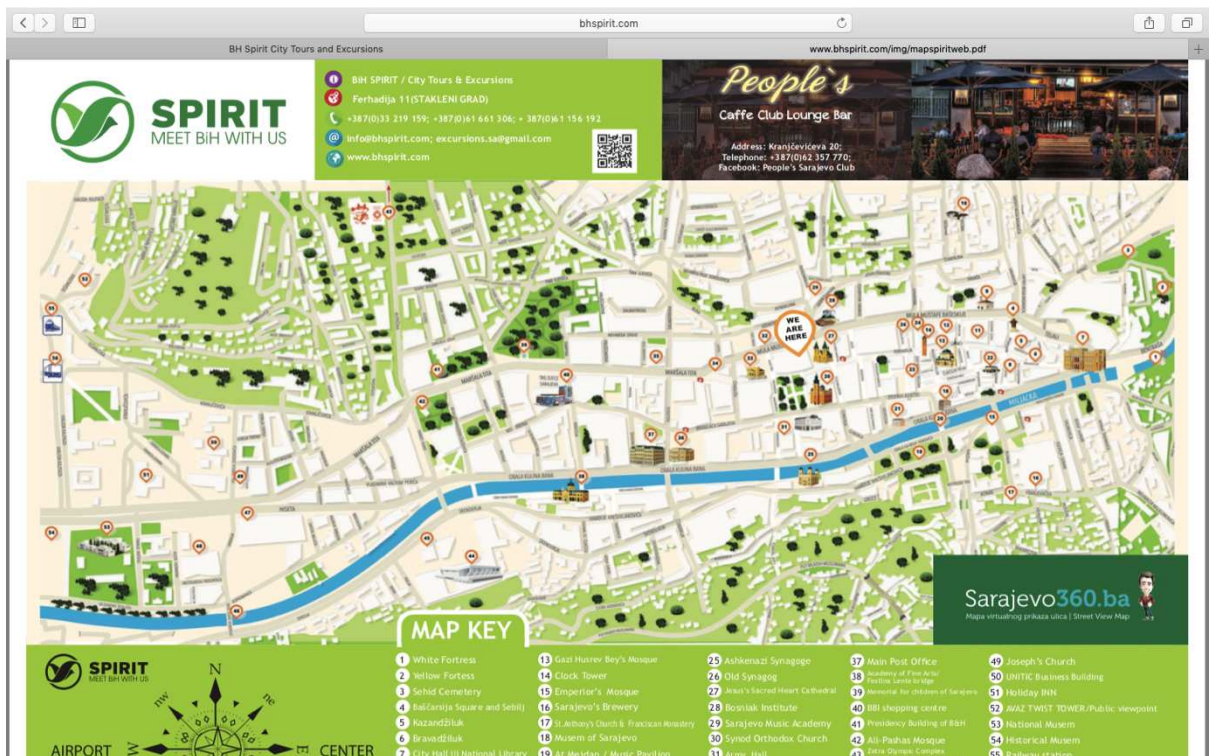
SPIRIT CITY TOURS & EXCURSIONS TOURS YOU'LL BE AMAZED BY

Tour Name	Duration	Price	Inclusions
Sarajevo Free Walking Tour	1.30 hrs	FREE	Charming tour guide included
Sarajevo Sevdah time Tour	2hrs	25 €/50 KM	Transportation, tour guide, live performance, traditional food; Bosnian coffee
Sarajevo Full Walking Tour	2hrs	15 €/30 KM	Charming tour guide included
Tunnel of Hope Museum	2hrs	20 €/40 KM	Transportation, tour guide, tickets
Olympic mountains Tour	Not limited	30 €/60 KM	Transportation, tour guide, coffee
Mt. Village Lukomir Tour	Not limited	60 €/120 KM	Transportation, tour guide
Sarajevo cable car surprise tour	Not limited	20 €/40 KM	Tour guide, tickets
The last day of Franz Ferdinand Walking Tour	2hrs	20 €/40 KM	Charming tour guide included
Sarajevo under the siege 1425 days Tour	3-4 hrs	30 €/60 KM	Transportation, tour guide, tickets to the Museum

Slika 4: Ponuda turističke agencije Spirit

Slika 5: Ponuda turističke agencije Spirit

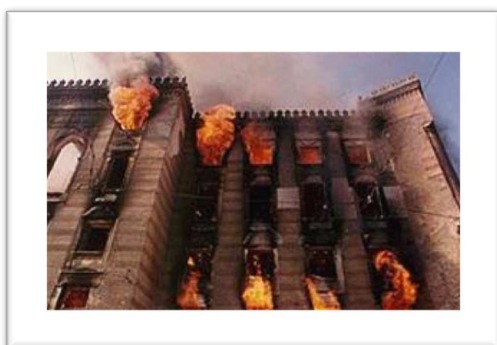

Slika 6: Mapa grada Sarajevo, letak turističke agencije Spirit

2.7 Odnos vlasti prema potencijalima materijalne kulture

Nakon obavljenih metoda istraživanja, intervjua i ankete dobili smo nekoliko relevantnih odgovora o odnosu vlasti prema potencijalima materijalne kulture. Kroz online anketu skoro stotinu procenata odgovora je navedeno da vlasti nisu dovoljno posvećene razvoju turizma i turističkog potencijala, također kroz intervju turističkog djelatnika navedeno je da ne postoji adekvatna podrška niti razumjevanje. Samim ulaganjem u turizam cijelo društvo bi imalo benefite a samim tim bi se stalno akumulirana nova finansijska sredstva koja bi u budućnosti mogla poslužiti za nove projekte i investiranje u infrastrukturu i sadržaje koje bi privlačilo sve veći broj turista a samim tim i dovelo do novih radnih mjesta.

Jedan od najočitijih primjera nemara vlasti prema materijalnoj kulturi jeste što se obnova gradske Vijećnice odvijala od 1996. godine pa sve do 2014. godine kada je i zvanično otvorena, tačnije 9. maja 2014. godine na Dan Evrope i Dan pobjede nad fašizmom.²³ Gradska Vijećnica zapaljena je u noći između 25. i 26. augusta 1992. godine, pogođena je zapaljivim artiljerijskim projektilima. Teško je shvatiti da jedan takav simbol grada Sarajeva koji se nalazi u samom epicentru turističke zone toliko godina čeka na svoju obnovu. Objekat koji ima sam po sebi duboku historiju i nešto što je nezaobilazno u turističkoj ponudi. Godinama su turisti sa čuđenjem gledali da jedan takav objekat stoji neobnovljen i da ne mogu da pristupe u njegovu unutrašnjost. Vlasti su se smjenjivale iz godine u godinu i nisu smatrale potrebnim da ona bude obnovljena jer zbog svog neznanja i inertnosti nisu znali za koju će namjenu njena obnova u budućnosti biti iskorištena.

Slika 7: Vijećnica 1992. god

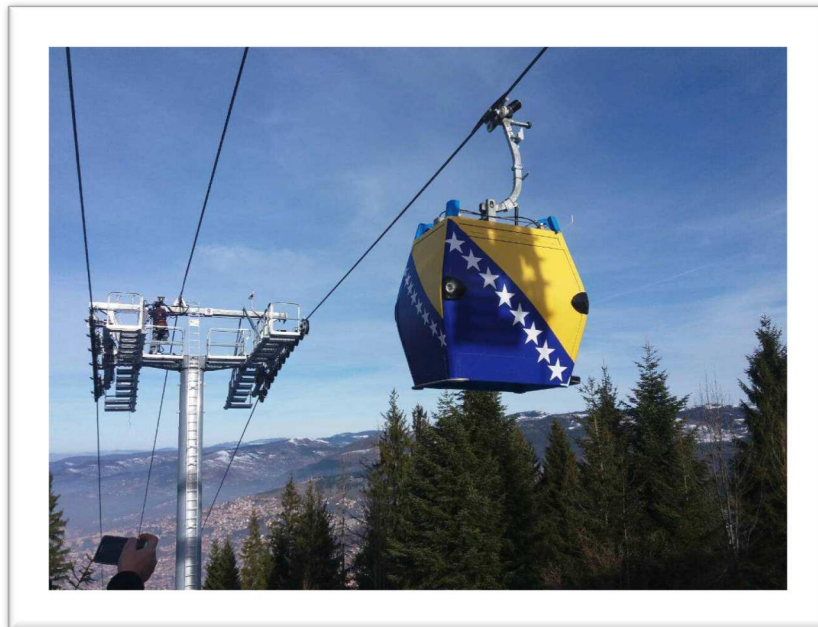
Slika 8: Obnovljena Vijećnica 2014. god.²⁴

²³<https://www.vijecnica.ba>

²⁴Slika 7 i slika 8 preuzete sa zvanične stranice <https://www.vijecnica.ba>

Isti problem sa nedovoljno sluha prema turističkim atrakcijama se desio i sa sarajevskom žičarom koja je također godinama čekala na svoje ponovno uspostavljanje. Još veći apsurd predstavlja što je još 2008. godine privatnu donaciju za žičaru izdvojila porodica Offerman u iznosu od oko 7 miliona maraka a preostali novac je trebao da izdvoji grad Sarajevo.²⁵

Tek 6.4.2018. godine nakon 26. godina obnovljena je sarajevska žičara. Ostaje veliki upitnik iznad glave zašto je trebalo toliko godina na njeno osposobljavanje, kada znamo da je to turistički sadržaj koji donosi novac i upotpunjuje ponudu. Specifičnost leži u tome što se vožnjom žičarom od samo 7 minuta može stići iz Sarajeva do okolne planine Trebević, i to predstavlja jednu od unikatnih mogućnosti samoga grada u širim okvirima ponuda u regionu i samoj Evropi. Ovo je samo jedan od propusta vlasti grada Sarajeva značajni za turizam i njegov razvoj.

Slika 9: Sarajevska žičara ²⁶

²⁵<http://sarajevo.ba>

²⁶Slika broj 9 preuzeta sa <http://ba.n1info.com/Vijesti/a239915/Trebevicka-zicara-vratila-se-Sarajevu-Odrzana-testna-voznja.html>

Posebno se treba spomenuti da su i stećci jako bitan dio materijalne kulture, a da pri tome sama država im ne pridodaje pažnju da bi se istakli i predstavili svoju vrijednost koja je jedinstvena. Još jedna negativna situacija kada govorimo o materijalnoj kulturi jeste potpuno zanemarivanje rada nacionalnog muzeja ali i ostalih muzeja u gradu Sarajevu. Tako smo imali situaciju da je Zemaljski Muzej prvi put u 124 godine postojanja 4. oktobra 2012. godine zatvoren za javnost.²⁷ Tek tri godine nakon zatvaranja je ponovno nastavio sa radom. Ovo jasno pokazuje kakav odnos vlast i institucije imaju prema materijalnoj kulturi i uopšte koliko smatraju istu i bitnom. Očigledno im nije jasno da muzeji jednog grada predstavljaju takoreći ličnu kartu svakoga grada.

Ono što možemo prikazati kao dobar primjer rada vlasti u domenu turizma kroz sportske aktivnosti jeste sama kandidatura za Olimpijske igre mladih EYOF 2019. godine koje su organizovane zajedno sa Istočnim Sarajevom.

Sama organizacija je iziskivala određena ulaganja u infrastrukturu te promociju samog događaja. Sad već okončana olimpijada mladih je okarakterizirana kao najbolje organizirana olimpijada mladih do sada. U periodu od 10. do 16. februara koliko je takmičenje trajalo u naš grad je došlo oko 1.600 predstavnika iz 46 različitih zemalja.²⁸

Jedan od najboljih promocija za grad i državu upravo mogu biti sportska takmičenja koja privlače veliki broj turista, i vjerujemo da će upravo nakon ovog takmičenja vlasti i u budućnosti imati dovoljno sluha da nastave sa ulaganjima u različite sportske infrastrukturne sadržaje jer potencijal koji Sarajevo ima, okruženo planinama treba maksimalno iskoristiti.

²⁷www.zemaljskimuzej.ba

²⁸<https://eyof2019.net/ba/>

2.8 Statistika

U nastavku rada napravit ćemo statistički osvrt turizma u FBiH, obzirom da još uvijek na stranici Federalnog zavoda za statistiku nemamo zvanični ukupni izvještaj za 2018. godinu, uradit ćemo godišnji pregled za 2017. godinu i nekoliko uporednih mjesečnih izvještaja za 2018. godinu poredeći je sa istim periodima iz 2017. godine.

Prema zvaničnim dostupnim podacima u 2017. godinu broj dolazaka turista u FBiH iznosio je 948.994 što je za 16,8% više u odnosu na 2016. godinu. Učešće domaćih turista je 22,1% a stranih 77,9%. Ukupna broj ostvarenih noćenja iznosio je 1.860.862 što je za 14,9% više u odnosu na 2016. godinu. Kada posmatramo strukturu najviše noćenja ostvarili su turisti iz Hrvatske 8,5%, Turske 8,1%, Ujedinjenih Arapskih Emirata 6,7%, Italije 6,5% i Poljske 5,8% što ukupno predstavlja 35,6%.

Sezona kada najviše dolazi do posjeta jesu mjeseci: maj (103.340), juli (126.379), august (125.789) i septembar (108.585).

Za usporedbu u odnosu 2018. godinu sa 2017. godinu uzet ćemo upravo mjesece koji imaju najveće ostvarene posjete, tako da možemo vidjeti da li je tokom 2018. godine zabilježen rast posjeta turista.

Maj 2018. godine – ukupan broj dolazaka 110.366 što je za 6,8% više u odnosu na isti period iz 2017. godine.

Juli 2018 godine – ukupan broj dolazaka 132.485 što je za 4,8% više u odnosu na isti period iz 2017. godine.

August 2018. godine – 146.174 što je za 16,2% više u odnosu na isti period iz 2017. godine.

Septembar 2018 godine – 118.317 što je za 9% više u odnosu na isti period iz 2017. godine.²⁹

Ovi uporedni pokazatelji nam govore da je i u navedenim mjesecima kada je generalno sezona posjeta najveća i u 2018. godini zabilježeno više posjeta u odnosu na isti period 2017. godine, ovi statistički podaci svakako ohrabruju i mogu samo da budu podsticaj svim turističkim djelatnicima da svoju ponudu kao i uslugu još više obogate i upotpune.

²⁹<http://fzs.ba/index.php/publikacije/saopcenjapriopcenja/turizam/>

III poglavlje

1. Adekvatno iskorištavanje potencijala materijalne kulture u svrhu unapređenje turističke ponude

3.1 Marketing u turizmu

Jedna od kompleksnijih definicija marketinga koju je kreirala poznato udruženje za marketing glasi: "Marketing je organizaciona funkcija i niz procesa kojim se kreira, komunicira i isporučuje vrijednost potrošačima i upravlja odnosima sa njima na način koji donosi korist kompaniji i svima koji su za nju zainteresovani". (Agić, Babić - Hodović, Backović, i sur, 2006:4).

Marketing ima veoma važnu ulogu kako zbog ekonomskog aspekta tako i zbog samog imidža koji jedan grad želi da postigne. Da bi stvorili što pozitivniji imidž grada ili države moramo stvoriti adekvatne marketinške strategije i metode. Samim tim stvaramo preduslove da društvo ima iskazanu želju da posjeti grad ili državu. Svi aspekti materijalne kulture kao i različiti sadržaju moraju biti adekvatno ispromovisani i iskorišteni u punom potencijalu u turističke svrhe.

"Svaki objekat, bio da je materijalne ili duhovne prirode, osim realnog i komunikacijsko-prezentacijskog postojanja, egzistira i u značajnoj sferi u svijesti i podsvijesti pojedinaca i mase, što je i konačno i cilj reklamne i propagandne djelatnosti, kao institucionalnih oblika kreacije značenja objekta, (iskrivljene) svijesti i konac-konca ponašanja." (Spahić, 1985:12).

Veoma važan je segment interne promocije gradova unutar države, kao i eksterna promocija sa kojom ćemo privući što veći broj novih turista. Važno je vlastiti grad uvrstiti u što veći broj inozemnih kataloga i ponuda, različitih promotivnih materijala, objava televizijskih spotova na inostranim tv stanicama, pored toga uspostavljanje partnerskih veza turističke zajednice sa ostalim gradovima i državama. Turističku ponudu promovisati kroz cijelu godinu, a samim tim i sadržaj držati na tom nivou da turisti kada god da posjete naš grad imaju potpunu uslugu i sadržaj. Također ono na šta se u budućnosti mora povesti računa jeste ulaganje u saobraćajnu infrastrukturu jer bez izgrađene autoceste i novih avio linija teško je očekivati mnogo veći priliv turista.

3.2 Imidž grada Sarajeva

Sarajevo je od održavanja zimskih Olimpijskih igara 1984. godine dobio imidž olimpijskog grada, koji nažalost zbog ratnih dešavanja koji su se relativno brzo desili takav status nije iskoristio u punom potencijalu. Nakon rata grad je uspostavljao osnovne funkcionalnosti zanemariivši turističke potencijale koje je imao.

Ono što se može reći da je kroz godine iza rata izgrađeno kao nešto prepoznatljivo, a vezano za grad je Sarajevo Film Festival koji se održava bez prekida od 1995. godine. Kako navode na svojoj zvaničnoj web stranici "Pred kraj četvorogodišnje opsade Sarajeva, sa željom da se pomogne obnova civilnog društva, te tako održi kosmopolitski duh Grada, 1995. godine Obala Art Centar pokreće Sarajevo Film Festival.³⁰

Danas navedeni festival važi za jedan od najznačajnijih u Jugoistočnoj Evropi. Svake godine u Sarajevo dolazi veliki broj turista na projekcije filmova kao i na provod tokom trajanja festivala. Velika glumačka imena su posjetila Sarajevo Film Festival i samim tim dale veliki doprinos na značaju i imidžu samog festivala.

U posljednje tri godine gradske vlasti su odlučile da investiraju u održavanje proslava dočeka Nove godine tako što na dočeke angažuju najveća regionalna imena muzičke scene. Tako da je Sarajevo u tom segmentu bio u centru pažnje sa desetinama hiljada turista tokom novogodišnjih noći. Neke nove ideje koje gradske vlasti najavljuju mogu biti dobar smjer ka obogaćenju turističke ponude i potencijala.

³⁰<https://www.sff.ba/>

Zaključak

Tokom našeg istraživanja možemo zaključiti da grad Sarajevo ima sve predispozicije koje su potrebne da jedan grad dobije etiketu poželjne turističke destinacije te da posjeduje potencijal koji imaju i najveći svjetski centri. Ono što je važno izdvojiti jeste da se mora poraditi na jačanju svijesti značaja kulture u cjelokupnom društvu. Dati mnogo više na značaju samog turizma i materijalne kulture koju posjedujemo, potencijal je veliki samo je važno adekvatno ga usmjeriti i iskoristiti u punom kapacitetu.

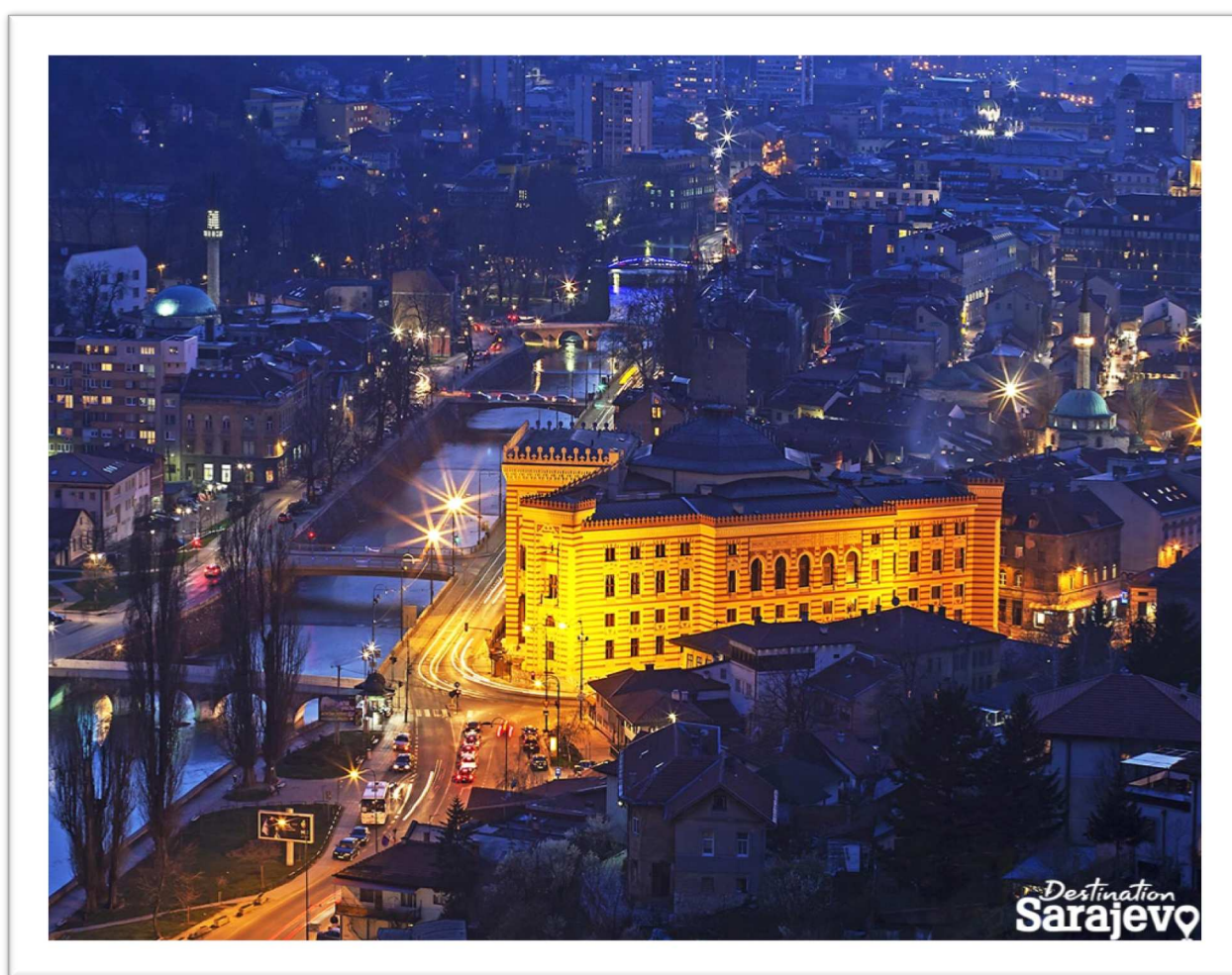
Obzirom da je turizam 'živa materija', potrebno je uložiti dodatne napore kako bi analizirali koje su to potrebe turista, stalno pratiti nove trendove i kretanje turizma u globalnom aspektu i upotpuniti ponudu novim i atraktivnijim sadržajima, kako bi privukli one turiste koji su već posjetili grad da se opet vrate, ali isto tako da ponudom privučemo one koji još uvijek nisu posjetili grad Sarajevo.

Sve ovo mora biti u kooperaciji turističke zajednice, vlasti i turističkih djelatnika, jer samo zajedničkom sinergijom se mogu očekivati zavidni rezultati i očekivanja da Sarajevo bude turistička destinacija tokom svih 365 dana u godini.

Kroz anketu i intervju smo mogli zaključiti da su upravo strukture vlasti te koje usporavaju i ne rade dovoljno na razvoju turizma. Percepcija ljudi jeste da postoji potencijal, ali da je nedovoljno iskorišten, pa samim tim odgovorni u vlasti moraju poraditi na tome da se takva percepcija ukloni i da pojačaju u aktivnostima koje će doprinijeti boljim uslovima i boljoj ponudi.

Statistički podaci govore da je turizam u stalnom porastu, ali se to više reflektuje nekim automatizmom i akcijama samih turističkih djelatnika koji su u nekim situacijama ostavljeni da se sami bore sa izazovima koji su pred njima. Ono što je važno jeste da vlast identifikuje aktivnosti u grad koje mogu biti pružene, a po inerciji će turistički djelatnici da usmjeravaju potencijalne turiste na iskorištavanje svih kapaciteta i potencijala kako materijalnih tako i kulturnih.

Svakako važno je napomenuti da je potreban što snažniji i vidljiviji promotivni pristup koji treba da bude kontinuiran i svugdje prisutan. Jer bez adekvatne promocije svi turistički potencijali mogu biti uzaludni. Sarajevo mora biti predstavljeno kao poželjna turistička destinacija, mjesto gdje u jednoj šetnji možete proći kroz različite vremenske epohe, epohe orijentalnog kroz Austrougarskog pa sve do modernog stila gradnje.

Slika 10: Sarajevo³¹

³¹<https://sarajevo.travel/ba>

Prilozi

Anketa

Molim Vas da odvojite nekoliko trenutaka i odgovorite na postavljena pitanja.

Dob:

- 18-24
- 25-34
- 35-44
- 45-60
- 60+

Spol:

- Muško
- Žensko

Status:

- Student
- Zaposlen
- Nezaposlen
- Penzioner

Nastanjenost u Kantonu Sarajevo?

- Da nastanjen/a sam u Sarajevu
- Ne, nisam nastanjen/a u Sarajevu

Da li smatrate da Sarajevo posjeduje imidž turističke destinacije?

- Da
- Ne

Da li je turizam važan za grad Sarajevo?

- Da
- Ne

Da li je turistički potencijal grada Sarajeva adekvatno iskorišten ?

- Da
- Ne

Šta je po vama najveći turistički potencijal grada Sarajeva?
(Možete odabrati više opcija)

- Kultura i kulturna baština
- Arhitektura
- Umjetnost
- Noćni život
- Hrana i kulinarstvo
- Sport i rekreacija
- Ostalo:

Da li smatrate da je materijalna kultura u dovoljnoj mjeri iskorištena kao turistički potencijal?

- Da
- Ne

Da li se po vama grad Sarajevo u dovoljnoj mjeri oglašava kao turistička destinacija?

- Da
- Ne

Da li po vašem mišljenju vlast usporava razvoj turizma u Sarajevu?

- Da
- Ne

Da li vlast dovoljno ulaže u razvoj turizma u Sarajevu?

- Da
- Ne

Da li po vama društvo u dovoljnoj mjeri doprinosi u razvoju turizma?

- Da
- Ne

Da li znate koja je zvanična web stranica turističke zajednice Kantona Sarajevo?

- Da
- Ne

Da li na web stranici turističke zajednice Kantona Sarajevo možete naći sve što vas zanima?
(Odgovarate ako je odgovor DA na prethodno pitanje)

- Da
- Ne

Intervju

Poštovani/a,

Pred nama se nalazi oko sat vremena razgovora na temu turizma u Sarajevu. Hvala vam što ste pristali da govorite o ovoj temi. Vaše iskustvo i znanje će svakako pomoći u izradi magistarskog rada.

Napominjem da nema tačnih ili netačnih odgovora. Opušteno ćemo razgovarati o različitim aspektima turizma u Sarajevu.

Ako se slažete, možemo početi...

1. Uvid u turizam u Sarajevu

Šta bi ste rekli, onako uopšteno, kakvi turisti dolaze u Sarajevo? Koji još? Koje još grupe dolaze u Sarajevo? Kako bismo ih mogli klasifikovati, po porijeklu odakle dolaze ili po njihovim zahtjevima u Sarajevu? Kojih ima najviše? S kojima vi najviše radite? Prema vašem iskustvu, od kojih turista grad ima najviše koristi?

Da li sve ove grupe turista imaju odgovarajuću ponudu u Sarajevu? Zašto? Da li je trenutna ponuda adekvatna?

Zašto, po vašem mišljenju ponuda nije adekvatna? Koji subjekt bi mogao uticati da ponuda bude kvalitetnija? Šta bi to značilo za Sarajevo?

2. Pojam materijalne kulture

Kada se spomene pojam „materijalna kultura“, šta vam prvo pada na pamet? Šta to sve uključuje kada imate Sarajevo u vidu? Šta još?

Kako vi to nazivate u komunikaciji sa turistima? Da li i turisti koriste iste/slične termine kada traže takvu ponudu? Koliko su tražene ponude/usluge/sadržaji koji uključuju materijalnu kulturu Sarajeva? Koji dio materijalne kulture se najviše traži, iz kojeg perioda, iz kojeg dijela grada, vezan za koje događaje?

3. Materijalna kultura u turističkoj ponudi

Po vašem mišljenju, da li je materijalna kultura dovoljno uključena u turističke ponude Sarajeva? Da li institucije dovoljno promovišu materijalnu kulturu Sarajeva? Zašto? Da li je pristup adekvatan? Šta bi trebalo raditi i na koji način pristupiti materijalnoj kulturi? Da li se turistički radnici adekvatno odnose prema materijalnoj kulturi?

Po vašem mišljenju, koja vrsta turističke ponude Sarajeva je turistima najatraktivnija? Kojem segmentu turista, svima ili nekom posebno?

Koliko je naša materijalna kultura atraktivna? Zašto?

4. Angažman institucija i građana

Kako ocjenjujete angažman relevantnih institucija u oblasti turizma? Koga smatrate za relevantnog među institucijama u oblasti turizma? Kako ocijenite njihov angažman, da li je pristup odgovarajući i da li su dovoljno angažirani? Šta bi po vama bio adekvatan angažman? Šta mislite o ponuđačima turističkih sadržaja i o njihovom uticaju/angažmanu spram materijalne kulture? Da li je on adekvatan? Da li turistički radnici mogu obogatiti materijalnu kulturu? Da li se odgovorno odnose spram materijalne kulture? Koliko poznaju našu materijalnu kulturu?

Šta mislite o odnosu građana spram naše materijalne kulture? Da li građani dovoljno znaju o materijalnoj kulturi? Da li se odnose korektno i odgovorno? Da li građani mogu biti dobri promotori materijalne kulture? Kako biste vi pristupili građanima u ovom smislu, da ste na poziciji od uticaja?

Da li je naša materijalna kultura precijenjena ili podcijenjena? Među turističkim radnicima? Među institucijama? Među građanima?

Bibliografija

- Agić Emir, Babić-Hodović Vesna, Backović Enver i sur. 2006, Marketing, Ekonomski fakultet, Sarajevo.
- Begović, Fehim M. 1999, Staro Sarajevo ljudi i događaji, RABIC, Sarajevo.
- Bibanović, Zoran E. 2015, Kulturno i prirodno naslijeđe Sarajeva, Marketinško informativni biro d.o.o.- MiB, Sarajevo.
- Buljubašić, Belma 2010/2011, "Uloga i značaj mrketinga u turizmu", Godišnjak, Vol. 5/6, str.285-291.
- Čamo, Merima 2005, Kultura stanovanja u Sarajevu, Udruženje građana "Semerkand", Sarajevo.
- Čamo, Merima 2013, Urbana abeceda Bosne i Hercegovine, Vlastita naklada, Sarajevo.
- Giddens, Anthony 2003, Sociologija, Prof. dr Božidar Cerović, dekan, Beograd.
- Haralambos M., Halborn M. 2002, Sociologija teme i perspektive, Golden marketing, Zagreb.
- Kreševljaković, Hamdija 1969, Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave (1878-1918), arhiv grada Sarajevo, Sarajevo.
- Kukić, Slavo 2004, Sociologija teorije društvene strukture, Sarajevo Publishing, Sarajevo.
- Lavić, Senadin 2014, Leksikon socioloških pojmova, Fakultet političkih nauka, Sarajevo.
- Sociološki leksikon 1982, Savremena administracija, Beograd.
- Spahić, Besim 1985, Strategija savremene propagande, NIŠRO Oslobođenje, OOUR Izdavačka djelatnost, Sarajevo.
- Šuran, Fulvio 2016, Slobodno vrijeme, putovanje i turizam: sociološki pristup, Happy - obrt za pružanje usluga i izdavačku djelatnost, Buje – Buie.

Internet stranice:

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62763> [datum pristupa: 22.11.2018.]

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=3761> [datum pristupa: 25.11.2018.]

<https://sarajevo.ba/sarajevo-kroz-historiju/austroougarski-period/> [datum pristupa: 25.11.2018.]

<http://visitsarajevo.ba/?lang=en> [datum pristupa: 10.01.2019.]

<https://www.vijecnica.ba> [datum pristupa: 26.01.2019.]

<http://sarajevo.ba/otvorena-nova-trebevicka-zicara-vise-od-300-gostiju-zvanicnika-i-clanova-delegacija-iz-cijelog-svijeta-prisustvovalo-otvaranju/> [datum pristupa: 26.01.2019.]

<http://ba.n1info.com/Vijesti/a239915/Trebevicka-zicara-vratila-se-Sarajevu-Odrzana-testna-voznja.html> [datum pristupa: 26.01.2019.]

<https://www.zemaljskimuzej.ba/bs/vijesti/dvije-godine-od-ponovnog-otvaranja-zemaljskog-muzeja-bih> [datum pristupa: 27.01.2019.]

<https://eyof2019.net/ba/figures.php> [datum pristupa: 27.01.2019.]

Federalni zavod za statistiku, <http://fzs.ba/index.php/publikacije/saopcenjapriopcenja/turizam/> [datum pristupa: 27.01.2019.]

<https://www.sff.ba/stranica/o-festivalu> [datum pristupa: 02.03.2019.]

<https://sarajevo.travel> [datum pristupa: 02.03.2019.]

Biografija

Mia Vrček, rođena 17.04.1993. godine u Sarajevu. Osnovnu i srednju školu završila u Sarajevu. Diplomirala na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu 2016. godine na Odsjeku Sociologija. Trenutno na postdiplomskom studiju Fakulteta političkih nauka u Sarajevu na Odsjeku Sociologija.

IZJAVA O PLAGIJARIZMU

Kao student magistarskog studija na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu potpisujem izjavu da sam upoznat sa Zakonom o visokom obrazovanju Kantona Sarajevo i Etičkom kodeksu Univerziteta u Sarajevu. Ovom izjavom potvrđujem da sam magistarski rad napisao samostalno i koristeći se isključivo navedenom bibliografijom, te da ovaj rad nije korišten pri bilo kakvom drugom ocjenjivanju. Saglasan sam da jedan primjerak mog rada bude javno dostupan preko biblioteke Fakulteta političkih nauka.

Mjesto/datum _____

Potpis _____